

ZPRÁVY
JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

XXXIV (1992) 1 – 3
XXXV (1993) 1 – 4

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ
Praha

MILLE VIAE
DVCYNT HOMINEM
PER SAECYLA
ROMAM

Walther 14 873

POLITICKÉ PROCESY V POZDNĚ ŘÍMSKÉM SOUDNICTVÍ

Josef Češka (*Brno*)

Caesarův zákon o výsostnosti římského národa (*lex Iulia maiestatis*) z konce římské republiky měl podle Tacita (Ann. I 72,2) chránit stát před vlastizradou, vzpourami a zneužíváním moci neboli – jak to ještě na počátku III. století n.l. pregnantně vyjádřil právník Ulpianus (Dig. XLVIII 4,1,1) – „*maiestatis crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur*“. Podle citovaných již Tacitových *Análů* (I 72,2-4) byly původně žalovatelné jen činy (*facta*), a nikoli slova (*dicta*), kdežto v souladu s Augustovými a Tiberiovými pokyny začali být soudně stíháni také nactiutrači urážející svými hanopisy (*libelli*) vznešené Rímany a Římanky, především ovšem ti, kteří se nějakým ostřejším slovem dotkli samého císaře nebo poměru na jeho dvoře. Právní věda pak definovala „*crimen maiestatis*“ – ať už šlo o uskutečněnou akci, nebo pouze o bezbožná slova či nadávky – nikoli jako podporu devotnosti vůči ještěnému veličenstvu, ale jako provinění proti bezpečnosti státu.¹

Za principátu se sice vedle císařů s absolutistickými sklony vyskytovali také vládcové, kteří se ještě snažili uchovat při životě základní občanská práva, ale Ulpianova definice (Dig. I 3,31) „*princeps legibus solutus est*“ vyjadřovala již to mocenské císařovo postavení, které v období dominátu platilo jako výchozí právní norma. A jestliže se zločin urážky majestátu (*crimen laesae maiestatis*) původně trestal doživotní klatbou (*aquae et ignis interdictio*), znalo pro něj římské právo na přelomu II. a III. století pouze trest smrti, u osob z nižších vrstev (*humiliores*) vykonávaný zpravidla předhozením šelmám nebo upálením zaživa. Vyšetřování inkriminovaného činu, jeho okolností a spoluviny se provádělo útrpným právem, od něhož neosvobozovala žádná důstojnost,² takže i za dominátu byli stejně jako otroci a „*humiliores*“ mučeni také „*honestiores*“.³

Uvedené údaje navazují v *Sententiích* (V 29) právníka Paula, Ulpianova současníka, na výklad, v němž se dočítáme, že „*lex Iulia maiestatis*“ stíhá každého, kdo pozvedl zbraně proti císaři a státu nebo jeho vojsko přivedl

---

¹ Paul Sent. V 29,1n.

² Ibid.

³ Cod. Theod. IX 5,1,pr. (= Cod. Iust. IX 8,3) asi z roku 320 (k datování viz O. SEECK, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Stuttgart 1919, str. 75 a 169) a Cod. Theod. IX 35,1 z roku 369.

---

do nástrah, a vztahuje se na každého, kdo by bez císařova rozkazu vedl válku nebo vykonal vojenský odvod, kdo by si opatřil vojsko anebo je podnítil ke zradě císaře, přičemž se stejně provinil ten, kdo k čemukoli, co bylo uvedeno, nějak napomáhal nebo radil. K postihu tedy stačila pouhá sympatie s velezádným jednáním a krutě se vyšetřovala i pasívni "conscientia", neboť velezrádcem se stával každý, kdo se o zločinu ze všech zločinů nejtěžším⁴ nějak dověděl a nepodal o něm oznamení úřadům. Proto v těchto případech měly podle slov Ulpianova předchůdce Papiniana (Dig. XLVIII 4,8) žalobní právo také ženy a podle toho, co napsal Ulpianův žák Modestinus (Dig. XLVIII 4,7, pr. et 1 sq.), mohli na úřadech podávat žaloby i lidé bezectní (*famosi*), a žádné právní omezení neplatilo ani pro vojáky, otroky a propuštěnce, kteří denuncovali své důstojníky, pány nebo patrony. Tato praxe zůstala i za dominátu,⁵ na jeho počátku dokonce s tím zpřísňením, že se úředníku a zároveň soudci, který by od otroka nebo propuštěnce odmítl takovéto udání přijmout, hrozilo ukřižováním.⁶ Záhy se sice z úcty ke křesťanskému kultu od tohoto způsobu popravy upustilo, ale zato se přísně trestali i ti, kdo se pokusili za obviněné nějak intervenovat.⁷

O širokém chápání velezrády svědčí namnoze i předkonstantinovské pronásledování křesťanů. Jakožto "*superstitio nova ac malefica, exitiabilis, prava et immodica*" bylo křesťanství až do Galeriova ediktu z roku 311⁸ náboženstvím nepovoleným (*religio illicita*), neboť údajně odporovalo mravům předků; a poněvadž ke státnímu kultu, kterého se křesťané odmítali účastnit, patřilo také uctívání symbolů císařské moci, zejména císařových soch, vztahovala se na vzdorné křesťany také "*lex Iulia maiestatis*",⁹ což mělo nepříznivý dopad na výši a způsob trestů.

Tuhý absolutismus, jaký se na sklonku starověku vyvinul v římské říši, vytvářel živnou půdu pro udavačství, zejména přinášelo-li s sebou zisk i státní pocty. Pouze na horlivou lojalitu celého rozvětveného úřednického aparátu ani na politickou spolehlivost takové části obyvatelstva, která by sama dokázala nebezpečným jevům čelit, se však císařský dvůr nemohl spolehat. Proto za dominátu existoval promyšlený kontrolní systém, v němž důležitou úlohu měli "*agentes in rebus*",¹⁰ pověřenci pro správní záležitosti,

---

⁴ Srov. M. BARTOŠEK, *Encyklopédie římského práva*, Praha 1981, str. 411, s. v. *maiestas*.

⁵ Cod. Theod. IX 6,2 z roku 376; IX 6,3 z roku 397; IX 6,4 z roku 423.

⁶ Cod. Theod. IX 5,1,1 asi z roku 320 (k datování viz pozn. 3).

⁷ Cod. Theod. IX 14,3,1 z roku 397.

⁸ Suet. Nero 16,2; Tacit. Ann. XV 44,3; Plin. Epist. X 96,8. – Lact. De mort. pers. 34.

⁹ H. LAST, *Reallexikon für Antike und Christentum*, II, Stuttgart 1954, s. v. *Christenverfolgung* II (juristisch), sl. 1216-1218; srov. též J. MOREAU, *Die Christenverfolgung im römischen Reich*, Berlin 1961, str. 65n.

¹⁰ J. ČEŠKA, *Římský dominát*, Brno 1976 (dotisk 1978), str. 65n.; srov. též A. DEMANDT, *Die Spätantike*, München 1989, str. 234.

---

kteří na svých inspekčních cestách kontrolovali státní správu a zároveň pátrali po sebemenším náznaku nějaké zradě, potají nahlíželi do soukromé korespondence podezřelých, a kde mohli, tam se nepoznáni vetřeli mezi navzájem si důvěřující přátele. Obdobně si ostatně počínali i jiní úředníci řízení císařským dvorem.

Pozdně římský totalitní režim, jak bychom dnes řekli, vytvářel soustavným zastrašováním stálé nebezpečí pro svobodomyslné lidi,¹¹ přičemž zejména v dobách zvýšené podezíravosti si nemohl být jist svým životem ani ten, kdo se veřejnému dění úzkostlivě vyhýbal. Takováto společenská atmosféra na nás dýchá z celého dochovaného díla Ammiana Marcellina, jehož český překlad¹² vzbudil uprostřed sedmdesátých let mezi vnímatelnými čtenáři zájem analogiemi s našimi válečnými i poválečnými poměry.

Nehodlám analyzovat pozdně římské soudnictví ani se zabývat tehdejším trestním právem, nýbrž chci z Ammiana Marcellina, který jako současník sledoval dění v římské říši v druhé polovině IV století, vybrat některé zajímavé doklady k posouzení toho, jak hluboko v minulosti mohla kterákoli novodobá evropská totalita nacházet vzor pro své preventivně bezpečnostní základy i pro vyšetřovací a soudní metody.

Pozdně římský despotický režim, jehož soudnictví bylo zcela propojeno s výkonnou státní mocí,¹³ zásadně a priori nevěřil ničí opravdové lojalitě, a proto byl každý člověk potenciálně podezřelý, že si v hloubi duše přeje zvrát politických poměrů bud' z touhy po ještě vyšší nebo dokonce nejvyšší moci, anebo z tajené nenávisti ke stávající vládě, kterou je ochoten při každé vhodné příležitosti zradit. Římské dějiny v letech 353 až 378, jak se v podání Ammiana Marcellina dochovaly, potvrzuji sice obecný souhlas s tím, že legitimní panovník potřebuje zákonitou ochranu (XIX 12,17), ale zároveň poskytují údaje o různých zločadech, především o tom, jaké intriky a jaké druhy donašečství bujely na císařském dvoře (XV 2; XVI 6; 8,11-13; XXIX 1,19n.) a jak často jejich motivace spočívala v ziskuchitosti (XVI 8,11; XVIII 4,3; XXVI 10,11).

Ve veřejnosti kromě naděje na odměnu docházelo k udáním i z osobní pomsty (XIV 1,3; XVI 7,1; 8,3; XXII 9,8), ale existovali také provokatéři (XVI 11,6n.; 11,14n.; XXVIII 1,36n.) a udavači řízení státními orgány (XIV 1,6), kteří slídili po každém klepu a uvalovali na nevinné lidi vymyšlená obvinění, že usilují o vládu nebo provozují zločinná umění (XIV 1,2), takže

---

¹¹ E. BUND, *Der Kleine Pauly*, III, Stuttgart 1969, s.v. Maiestas, sl. 894n.

¹² AMMIANUS MARCELLINUS, *Soumrak římské říše*, přeložil J. Češka, Praha 1975. – Slovenský překlad Ammiana Marcellina *Rímske dejiny* publikoval v Bratislavě roku 1987 D. Škoviera.

¹³ V duchu pozdní latinské úřední terminologie označuje Ammianus appellativem „*iudices*“ souhrnně vysoké důstojníky a úředníky (XV 5,18; XVI 8,13; XVIII 6,12; XX 8,14; 9,1; XXX 5,3).

---

strach vstupoval i do uzavřeného soukromí, jako by i stěny měly uši (XIV 1,7: *ideoque etiam parietes arcanorum soli consciis timebantur*). Zvláště nebezpečné byly bezstarostné přátelské hovory na hostinách (XV 3,5-9; XVI 8,8n.) i jakékoli domněle nezávadné vtipkování (XXX 5,12). Někdy přivedla do záhuby nevinné osoby pouhá záměna jmen (XIV 7,18; XXIX 2,27), jindy jen mlhavé podezření (XIV 1,4) nebo vykonstruované obvinění (XV 5,3-14; XVI 8,4n.), leckdy s připojením zfalšovaného nebo dodatečně do úředně zapečetěného domu podstrčeného “důkazu” (XV 5,3-5; 5,9-12; XXIX 2,3). Průkazný materiál se s oblibou hledal v soukromých dopisech (XXIX 2,25), zejména když jejich obsah předem vyzradil někdo ze služebnictva (XVIII 3,2-4). Věrní otroci byli zase někdy mučeni tak dlouho, až některý proti pánoni něco vypověděl (XXVIII 1,55n.). Nepohrdlo se ani anonymním udáním. Vicarius Romae Maximinus práv měl dokonce z jednoho odlehlého okna své úřadovny spuštěný provaz, aby jeho koneček jako udice potají do své smyčky lovil cosi,¹⁴ co se sice neopíralo o žádné důkazy, ale co mělo škodit mnoha nevinným lidem (XXVIII 1,36).

Za zločin ohrožující vládní systém se považovalo zkoumání budoucnosti z horoskopů, věsteb i z výkladu různých znamení (XIV 7,7; XV 3,7; 7,8; XVI 8,9; XVIII 3,1; XIX 12,3-5; XXVI 3,3; XXIX 1,6-32; 2,5; 2,17; 2,27) a přísně se stíhalo provozování kouzel (XXVI 3,1-4; XXVIII 1,14; 1,26n.; XXIX 2,3; 2,26; 3,5; XXX 5,11), někdy vskutku kuriózních a vskutku neškodných. V některých případech se záminka ani nehledala, “takže zatímco se ještě pochybovalo o zločinu, neměl císař žádné pochybnosti o trestu, a leckteří lidé se dříve dovídali, že byli odsouzeni, než to, že upadli v podezření” (XXIX 1,18). Občas docházelo k popravě před ukončením výslechu (XXIX 1,40) a lidé vládě potenciálně nebezpeční bývali někdy fyzicky likvidováni tajně bez soudu (XXV 8,18) anebo se o tomto způsobu jejich odstranění alespoň uvažovalo (XV 2,5; XVIII 4,6).

Výslechy v procesech z urážky majestátu probíhaly – jako by šlo o nějaký teroristický čin, na nějž se vztahovala *“lex Cornelia de siccariis et veneficiis”* – s použitím práva útrpného (XIX 12,17: *ubi maiestas pulsata defenditur, a quaestionibus vel cruentis nullam Corneliae leges exemere fortunam*) a z Ammianova výkladu známe velký počet příkladů krutého mučení (XIV 5,1; 9,4-8; XV 3,2; 3,11; 6,2n.; 7,4n.; XVI 8,6; XVIII 3,5; XIX 12, 9-14; XXVI 10,5; 10,9; 10,13; XXVIII 1,10n.; XXIX 1,9; 1,28; 1,33; 1,40; 2,3; 2,10n.; XXX 2,11; 5,11). Statečnost při mučení vedla zřídka ke zproštění viny (XV 5,14; XVIII 3,5; XIX 12,11n.; XXIX 1,36), častěji mučenému neprosplela (XIV 9,5n.; XV 6,1-3; XXIX 1,36) nebo se v ní dokonce spatřovala zpupná svobodomyslnost (XIV 9,6). Lidé na mučidlech ovšem přiznávali i to, co nikdy neučinili (XIV 9,5; XXI 16,10), a v bolestech uváděli

---

¹⁴ Svou emendaci *“eius summitas quaedam velut hamus <cl>am colligaret”* jsem zdůvodnil v Eirene XII, 1974, str. 98.

---

jména svých přátel a známých jako spoluviníků (XVI 8,6; XXIX 1,9; 1,25; 1,44). Jindy se zase skuteční zločinci iniciativně vynasnažili převést pozornost vyšetřovatelů od kriminálního k politickému případu (XXIX 1,6) a vyneslo jim to, když v udavačství pokračovali, velkou přízeň císařského dvora (XXIX 2,1n.; 2,6-8), ba dokonce i posmrtné pocty (XXIX 2,13-15). Strach ze surového výslechu způsoboval, že si obviněný, měl-li příležitost, sám dobrovolně vzal život (XV 3,10; XXVIII 1,47; 6,27; XXX 2,12), a doloženou máme i přirozenou smrt z hrůzy před mučením (XXIX 1,26).

Soudy spíše politického než kriminálního obsahu, v nichž *“ani zákon, ani náboženství, ani spravedlnost neoddělovala pravdu od lží”* (XXIX 2,3), se konaly bez obhájců (tamtéž) a při hromadných procesech se ani formálně nedodržovaly platné právní normy (XIV 1,5). Odvolání odsouzeneců k smrti se málodky brala v úvahu (XXX 8,3), takže omilostnění se pokládalo za šťastnou náhodu (XXIX 1,44). A odvolal-li se k císaři někdo odsouzený k nižšímu trestu, mohlo to pro něj mít důsledek zcela obrácený (XXVIII 1,26). Rovněž stížnost na vyššího velitele nebo úředníka u soudu (XXVII 7,5) nebo i v přátelském dopise, zasláném jeho nadřízenému, se mohla stěžovateli stát osudnou v případě, kdy vyšší úředník z opatrnosti dodržel služební postup (XXVIII 1,32n.). Při vlivné protekci se sice občas stávalo, že usvědčený viník vyvázl bez trestu (XIV 7,7n.; XV 2,10; 5,14; XXIX 2,17), ale jen vskutku čestný a statečný soudce se výjimečně odvážil místo lživé obviněného odsoudit provokatéra, usvědčeného z křivého svědectví (XVI 8,6n.).

Jako v každé době docházelo i ve IV století k podplácení soudců a strážců (XV 2,9; XXVIII 6,24) a krutěji se zacházelo s chudými než zámožnými lidmi (XV 2,9). Úředně pak se více věřilo korumpovaným vysokým státním činitelům než pravdomluvným kuriálům (XXVIII 6,18-24). Nic na celé věci neméní to, že za spáchané zlo s odstupem času pykali někteří nespravedliví soudcové (XXVII 3,2; XXVIII 1,57; XXX 2,12) i sadisticky horliví členové kontrolních a dvorských orgánů (XVII 9,7; XXII 3,11n.; 11,1n.; XXVI 10,1; 10,5; XXVIII 6,21n.) a že neznámým pojmem nebyly ani rehabilitace odsouzených (XXVIII 6,28; XXIX 2,11).

Ammianus píše o velkých procesech se straníky a příznivci poražených odbojníků: v zimě 353/54 dozívalo soudní řízení s Magnentiovými straníky (XIV 5), o rok později se konaly procesy s Gallovými dvořany (XV 3) a necelý rok poté se Silvanovými přáteli a stoupenci (XV 6), roku 366 byli souzeni čelní účastníci Prokopiova povstání (XXVI 10,6-14). Avšak ani výměna Constantia II. Julianem roku 361 se neobešla bez následných soudních postihů kompromitovaných Constantiových úředníků a dvoranů (XXI 12,19n.; XXII 3) a po Julianově smrti roku 363 pak doplatili na svou oddanost císaři Apostatovi někdejší jeho přátelé, z nichž novoplatónský filozof Maximos byl o osm let později pod záminkou, že se dověděl o velezrádné věště, ale neudal její šířitele, popraven v Efesu (XXIX 1,42). V té době byly

---

také odsouzencům hromadně zabavovány nedovolené knihy a pod dohledem soudců páleny (XXIX 1,41), pokud je jejich vlastníci ze strachu již dříve nespálili sami (XXIX 2,4).

Rozvětvené monstrprocesy proti ctitelům starých kultů spojených se zakázaným věštěním, oficiálně prohlášeným za projev touhy po změně režimu, proběhly roku 359 v palestinské Skythopoli (XIX 12,3-16) a roku 371-372 v syrské Antiochii (XXIX 1,5-44; 2,1-28). Ostatně Ammianus zažil v Antiochii dvakrát dusnou atmosféru, kdy strach dolehl na všechny lidi (XXIX 1,27: *horror pervaserat universos*), jeden druhému nevěřil (XIV 1,7) a kdy neštěstí jedinců doléhala na všechny (XXIX 1,38). Poprvé tam totiž už zamladlo sledoval roku 353-354 zběsilé rádění caesara Galla a jeho manželky Constantiny, podle jejichž zvrácené vůle se dostalo na mučidla a na popraviště mnoho nevinných lidí (XIV 1,1-10; 9,1-9). A když se Ammianus posléze přestěhoval do Říma, získal tam mnoho podrobných informací o obdobných tamějších událostech z let 368-372 (XXVIII 1), při nichž se většina přečinů měnila na „*crimina maiestatis*“. I tehdy se v Rímě totiž rozšířil soucit s odsozenými, „v jejichž útrapách každý spatřoval obraz takřka svého vlastního nebezpečí a ve snách se mu zdálo o mučiteli, poutech a temných žalářních kobkách“ (XXVIII 1,16), a především se každý bál, že jej jeho mučený přítel může označit za spoluvinška (XXVIII 1,24).

Jen z Ammiana by se ovšem dalo uvést mnohem více zajímavých údajů o pozdně římském postupu při vyšetřování a souzení různých projevů disidentství, neboť vybraná místa jsou spíše příklady než výčtem všech dokladů. Kdybychom na toto téma psali obsáhlou studii, dostali by v ní slovo pochopitelně i jiní autoři, pozdně antičtí i starokřesťanští. A rovněž bychom se hlouběji zamysleli nad některými pozdně starověkými zvláštnostmi, např. když si nevinně mučený důstojník „k odškodnění za nespravedlnost a nebezpečí“ vysloužil povýšení (XVIII 3,5).

Despotický režim trval v pozdní antice již příliš dlouho, takže se většinou uvažovalo pouze o jeho vnitřním zlidštění buď v duchu těch křesťanských proudů, které odmítaly nebo jen s výhradami přijímaly všechny důsledky spojení katolické církve s římským státem, anebo v duchu přežívajících antických politických zásad, které kladly důraz na vzdělanost a humanitu. To byl také ideál Ammiana Marcellina (XIX 12,18; XXIX 2,18). Proto velebil Julianův smysl pro presumpci neviny (XVIII 1,4: „*et quis, ait, innocens esse poterit, si accusasse sufficerit?*“); a ačkoli odsuzoval Constantia II. za jeho podezíravost a nesmiřitelnost ve věcech znevažování či urážky majestátu (XXI 16,9-11), přiznal mu, že i on roku 361 v jednom případě nepřipustil, aby byl před soud pohnán člověk z rozvracení státu neusvědčený (XXI 6,2). O Valentinianově prchlivosti (XXIX 3; XXX 8,2-6) a o jeho spokojenosti s přemrštěně přísnými soudci (XXX 8,13n.) obdobně jako o Valentově chorobně bojácné ochotě uvěřit každé denunciaci (XXVI 10,10; XXIX 1,18; XXXI 14,5n.) se Ammianus vyslovoval ostře kriticky a neutěšený stav soud-

---

nictví a advokacie, jak jej na Východě poznal za Valentovy vlády, popsal se sžíravou ironií, hodnou satirika (XXX 4). A dobré si také uvědomoval, že právní nejistota, závislá na panovníkově libovůli (XXVII 7,9), se uplatňuje tam, „kde jsou právní předpisy a zákony jen zásterkou pro bezbožné záměry, kde zasedají soudcové jen s vnějším nátlakem catonovského či cassiovského smyšlení a kde se všechno, co se odehrává, děje podle vůle naduté moci“ (XXVI 10,10).

ARGUMENTUM

Quomodo in iudiciis Romanis aevo antiquo exeunte cives cum licentia potentium dissentientes tractati sint

Lex Iulia maiestatis ideo lata est, ut populum Romanum atque magistratum securitatem muniret, sed principes eam cum contra homines rei publicae nocentes nociturosve, tum contra cives libere sentientes adhiberi iusserunt. Aevo antiquo exeunte severitas tantopere crevit, ut nulla dignitas in criminе laesae maiestatis cognoscendo a tormentis exciperetur et innocentes saepe capite puniti vel vivi exussi sint. Nam delatores, qui unum quodque verbum dissolutum iocosumve in crimen gravissimum mutare solebant, a iudicibus libenter audiebantur necnon tormenta quoque crudeliter quae sitos saepissime coegerunt, ut facinora numquam commissa profiterentur amicosque suos, causae inquisitionis ignaros, culpae participes designarent. Ammianus Marcellinus, cuius libri permulta de tantis horribus testimonia praebent, nos de talibus rerum condicionibus docet, quae sub dominatione imperatorum legibus solutorum semper ubique valent, ubi omnia ad voluntatem praetumidae potestatis aguntur ac iura et leges consiliis impiis praetenduntur.

SPOR O OLTÁR VÍŤAZSTVA

Alexandra Mallá (*Bratislava*)

• • • • • • • • • • •

Takmer neexistuje pojednanie o neskorej antike, či už historické alebo literárno-historické, v ktorom by chýbali mená Symmachus a Ambrosius. Títo muži, patriaci k intelektuálnej elite svojej doby v západnej časti impéria, sa stali hlavnými protagonistami tzv. sporu o oltár Víťazstva, ktorý bol súčasťou širšieho konfliktu kresťanstva a pohanstva vrcholiaceho na sklonku 4. storočia. Pretože máme zachované hlavné dokumenty týkajúce sa tohto zaujímavého sporu – tretiu reláciu Symmachovu a Ambrosiov list XVIII –, domnievam sa, že nie je celkom zbytočné sprístupniť ich širšiemu publiku v preklade.

Q. Aurelius Symmachus

TRETIA RELÁCIA

Nášmu pánovi Theodosiovi, večnému Augustovi, Symmachus, najjasnejší muž, mestský prefekt.

1. Len čo najvyšší a večne Váš senát spoznal chyby spôsobené zákonmi a videl, že zbožní cisári očisťujú povest nedávnych čias¹, konal tak ako za priaznivej doby, vychafil dlho potláčanú bolest a poveril ma znova, aby som bol sprostredkovateľom jeho sťažností. Zlí ľudia mi totiž, páni naši cisári, odopreli audienciu u božského panovníka preto, lebo by to prospelo spravodlivosti².

K úvodu: celý spor vyvolal postup cisára Gratiana, ktorý sa r. 382 vzdal titulu pontifex maximus, reskriptom (odvoláva sa naň zákon z r. 415, Cod. Theod. XVI 10,20) odňal kultom v Ríme štátne dotácie a podpory kniazským kolégiam a vestálkam, zrušil ich právo prijímať testamentárne odkazy ako aj daňové úľavy a prikázal odstrániť z kúrie oltár Víťazstva. Posolstvu senátu so žiadostou o zrušenie nariadení nebola udelená audiencia, keďže kresťanskí senátori na podnet rímskeho biskupa Damasa a milánskeho Ambrosia poslali protipetíciu. Po zmene pomerov v r. 383 – neúroda, usurpácia Maxima, porážka a zavraždenie Gratiana – senát vyslal nové posolstvo k nedospelému cisárovi Valentinianovi II. Posolstvo opäť viedol Symmachus a žiadosť sformuloval v tretej relácii. Cisár vplyvom Ambrosia, ktorý okamžite napísal pomerne ostro ladený list (Ep. XVII), žiadosti nevyhovel. Najobsiahlejšiu bibliografiu k problému uvádza RICHARD KLEIN v publikáciach: *Symmachus*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1971 a *Der Streit um den Victoriaaltar*, ibidem 1972.

¹ Týka se ediktu, ktorým sa prikazovalo vyhľadať a na pôvodné miesto postaviť ozdoby verejných budov v Ríme, Symm. Rel. 21,2.

² Týka sa posolstva r. 382.

---

2. Plním si teda dvojakú povinnosť: aj ako Váš prefekt sledujem verejné záležitosti, aj ako posol občanov odovzdávam, čím ma poverili. Niet tu nezhody v želaniach, pretože ľudia už prestali veriť, že sa môžu zveriť starostlivosti dvoranov, ak majú odlišný názor. Viac ako moc je byť v láske, úcte a obľube. Kto by znášal, aby súkromné spory uškodili obci? Senát zaslúžene stíha tých, ktorí postavili svoju moc nad slávu panovníka, však naša úloha je robiť stráž pre Vašu milosť. Lebo komu viac prospevia, že bránime starobylé obyčaje, právne a božie ustanovenia vlasti, než sláve doby? A tá je vtedy väčšia, keď viete, že sa vám nepovoľuje nič proti mramoru predkov.

3. Žiadame teda opäť náboženský stav, ktorý dlho obci prospieval. Nech sú naskutku vypočítaní panovníci obojeho smeru, obojeho zmýšľania: ich staršia časť ctila náboženské obyčaje predkov, mladšia ich neodstránila. Ak nie je vzorom viera starých, nech je ním nevšímavosť nedávnych³. Kto je tak naklonený barbarom, že nežiada oltár Vŕtazstva? Sme ostražité do budúcnosti a vyhýbame sa nepriaznivým znameniam v iných veciach. Nech sa aspoň menu vráti úcta, ktorá sa odopiera božstvu. Vaša večnosť vdáči Vŕtazstvu za mnohé a ešte za viac bude vdáčiť. Nech sa odvracajú od tejto moci tí, ktorým nijako neprospela, Vy neopúšťajte záštitu, čo sa druží k triumfom. Všetci túžia po tejto sile a nikto nech netvrídí, že sa nemá uctievať tá moc, ktorá sa prehlasuje za žiadúcu.

4. A aj keby nebolo správne dbať o toto znamenie, slušalo sa aspoň ušetriť výzdobu kúrie. Dovoľte, prosím Vás, aby sme ako starci mohli zanechať potomkom, čo sme ako chlapci prevzali. Láska k zvyklosti je veľká a čin božského Constantia⁴ zaslúžene nemal dlhé trvanie. Treba, aby ste sa vyhli všetkým vzorom, o ktorých ste zvedeli, že sa čoskoro zrušili. Staráme sa o večnosť Vašej slávy a Vášho mena, aby budúcnosť nenašla nič, čo treba napraviť.

5. Kde budeme prisaháť vernosť Vašim zákonom a slovám? Aky náboženský cit zastraší falošnú myseľ, aby pri svedectve neklamala? Istotne je všetko plné boha a pre nepočitivého nie je nijaké miesto bezpečné, najväčší strach pred zločinom však vyvoláva nátlak aj prítomnosťou božstva. Ten oltár udržuje všeobecnú svornosť, ten oltár je zárukou vernosti jednotlivcov a nič nedáva našim rozhodnutiam viac vážnosti než to, že senát rozhoduje o všetkom akoby pod prísahou. Otvorí sa teda miesto zbavené božstva krivo-prišaňctvu, a to budú moji slávni panovníci považovať za prípustné, hoci ich chráni verejná prísaha?

6. Bude sa hovoriť, že božský Constantius urobil to isté. Radšej horlivovo napodobujme ostatné činy tohto panovníka, ktorý by nikdy nebol nič také podnikol, keby sa niekto iný pred ním dopustil tohto omylu. Lebo pochybenie predchádzajúceho opravuje nasledujúceho a z výtky predošlému priskladu sa

---

³ T.j. Valentiniana I.

⁴ Constantius dal r. 357 pri návštive Ríma oltár odstrániť, obnovil ho Iulianus.

---

rodí náprava. Bohovia dovolili, aby sa onen predok Vašej milosti nemusel vystrihať zloby, pretože išlo o novú vec. Či však môže aj nám vyhovovať tá istá obhajoba, keď napodobujeme to, čo, ako sa pamätáme, bolo zavrhnuté?

7. Nech Vaša večnosť prijme iné činy tohto cisára, aby ich vhodnejšie prevzala do užívania. On nijako neobmedzil výhody posvätných vestálok, kňazské úrady doplnil šľachticmi. Neodoprel náklady rímskym náboženským obradom a všetkými spôsobmi sa usilujúc o radosť senátu večného mesta pozrel si vľúdnym zrakom svätyne, prečítal mená bohov napísané na priečeliach, povypytoval sa na pôvod chrámov, obdivoval tvorcov, a hoci sám vyznával iné náboženstvo, toto zachoval pre rišu⁵.

8. Lebo každý má svoj mrav, svoju obyčaj. Božská mySEL pridelila mestám ako ochrancov rôzne kulty. Tak ako duše rodiacim sa, tak sa rozdeľujú náromom osudoví geniovia. Pristupuje účelnosť, ktorá najviac približuje bohov človeku. Lebo kedže všetka príčina je skrytá, odkiaľ pochádza priamejšie poznanie bozskej vôle, než z pamäti a dokladov štastia? Ďalej, ak by azda náboženstvu dával moc dlhý čas, treba nám zachovať vernosť toľkým rokom a nasledovať našich predkov, ktorí so zdarom nasledovali svojich.

9. Predstaveme si, že tu teraz stojí Rím a rokuje s nami touto rečou: Najlepší z vladárov, otcovia vlasti, majte v úcte môj vek, ku ktorému ma priviedla zbožná obyčaj! Dovoľte, nech užívam prastaré posvätné obrady, ved' predsa neškodia! Nech žijem podľa svojho mravu, ved' som slobodný Rím! Tento spôsob života voviedol pod moju moc svet, tieto posvätné obrady zahnali Hannibala od hradieb, Galov od Capitolia. Preto ma teda zachovali, aby ma v starobe kárali?

10. O tom, aké je to, čo sa má vraj ustanoviť, pouvažujem inokedy. Predsa však je oneskorené a potupné napravovať starobu. Preto žiadame mier pre bohov otcovských, bohov národných. Je správne, ak sa považuje za jedno, čokoľvek kto uctieva. Hľadíme na tie isté hviezdy, nebo je spoločné, obklopuje nás ten istý svet. Čo záleží na tom, kto akou múdroštvou hľadá pravdu? Jednou cestou nemožno dospieť k takému veľkému tajomstvu. Ale táto rozprava prináleží ľuďom bez povinností, teraz sme prišli prosiť, nie viest spory.

11. S akým prospachom pre Vašu cisársku pokladnicu boli vestálky zbavené privilegovaného postavenia? Za vlády najstrednejších cisárov sa odopiera to, čo poskytovali najšetrnejší? Ved' v tejto, tak povediac, mzde bezúhonnosti je česť sama. Ako stužky tvoria ozdobu ich hlave, tak sa považuje za ozdobu kňazského stavu oslobodenie od dávok. Žiadajú len číre meno oslobodenia od povinností, pretože ich pred ujmou chráni chudoba. A tak tí, ktorí niečo odnímajú, viac prispievajú k ich chvále, ak totiž nevinnosť zasvätená verejnemu blahu zaslúžene rastie tým, že je bez odmeny.

---

⁵ Ammianus Marcellinus XVI 10,13.

---

12. Nech čistota Vašej pokladnice zostane nedotknutá týmito ziskami! Nech majetok dobrovýkých cisárov nezväčuje pohroma knázov, ale nepriateľská korist! Tento skromný zisk má vyvážiť nepriaznivé zmýšľanie? Vedľ akomosť sa predsa nehodí k Vašim mrvam! O to nešťastnejší sú tí, ktorí sa odňali staré podpory, lebo za vlády cisárov, ktorí nesiahajú na cudzí majetok, pretože sú odporcami hrabivosti, sa odníma k jedinému bezpráviu strácajúceho to, čo nevzbudzuje tužbu toho, kto odníma.

13. Štátnej pokladnici tiež zadŕža polia, ktoré vestálkam a služobníkom božím odkázala vôle umierajúcich. Prosím Vás, ochrancovia spravodlivosti, aby bolo vrátené kultom nášho mesta súkromné nástupníctvo v držbe majetku. Nech ľudia bez obáv diktujú testamenty a vedia, že za vlády štedrých panovníkov je pevné to, čo napísali. Tešte sa z tohto šťastia ľudského rodu! Táto záležitosť už začína znepokojovala zomierajúcich. Rímske náboženstvo teda neprináleží k rímskemu právu? Aké meno dostane odnímanie majetkov, ktoré sa nijakým zákonom, nijakým súdnym sporom nestali dedičstvom prepadnutým štátu?

14. Prepustenci sa ujímajú odkazov, otrokom sa neodopierajú vhodné výhody zo závetí. Iba šlachetné vestálky a služobníci osudových kultov sú vylúčení z ochrany nadobudnutej dedičstvom? Či teší zasvätiť cudnosť tela verejnemu blahu a božskou ochranou dávať oporu večnosti ríše, pripájať cnosti naklonené Vašim zbraniam, Vašim orlom, vykonávať modlitby v prospech všetkých, a pritom nemať právo so všetkými? Či v tom prípade nie je lepšie otroctvo, ktoré si ľudia vážia? Ubližujeme obci, ktorej nikdy neprospelo, kedy nemala vďaku.

15. Azda si nikdo nemyslí, že bránil len náboženskú vec. Z činov tohto druhu vznikli všetky nešťastia rímskeho národa. Starobyly zákony vyznamenali vestálky a služobníkov bohov skromným výživným a zásluženými výsadami. Tento čestný dar ostal neporušený, kým zvhrlí peňažníci nezmenili výživné pre bezúhonnosť na mzdzu pre obyčajných nosičov. Za týmto činom nasledoval všeobecný hlad a slabá úroda sklamala nádej všetkých provincií⁶.

16. Táto núdza netkvie v pôde, neprispisujme nič južným vetrom, ani pleseň neuškodila osivám, ani burina nezahubila plody: úroda vyschla pre svätochristovku. Lebo všetkým muselo vyjsť navnivoč to, čo sa odoprelo náboženstvu. Zaiste, ak sa vyskytne nešťastie tohto druhu, môžeme pripísat taký hlad menlivému osudu úrod. Túto neúrodu však spôsobila vážna príčina. Život sa zachováva v lesných porastoch a pre núdzu vidieckeho ľudu sa uchýlil opäť do dubových lesov.

17. Čo také pretrpeli provincie, kym služobníkov náboženstva vyživovala čestná odmena obce? Kedy, kym bola úroda spoločná pre národ aj pre vestálky, triasli ľudia duby kvôli svojej potrave, kedy vytrhávali koriency

---

⁶ Neúrody r. 383 sa týkajú: Symm. Ep. I 51,57; II 67,52; IV 74.

---

bylín, kedy plodnosť nevystriedala roľnícky úbytok na oboch stranách? Lebo výživa najvyššieho kniazstva zaručovala pôde dobrú úrodu a prostriedok znamenal viac než štedrosť. Či je pochybnosť, že sa vždy dávalo v prospech všetkých to, čo teraz trestá nedostatok všetkých?

18. Niekoľkovo razy povie, že sa odopreli verejné náklady na výdavky cudzieho náboženstva. Nech je dobrovodom panovníkom vzdialený názor, že to, čo sa kedysi niekomu udelilo zo spoločného, patrí vraj pod právomoc štátnej pokladnice. Keďže totiž štát pozostáva z jednotlivcov, to, čo pochádza z neho, sa opäť stáva vlastníctvom jednotlivcov. Spravujete všetko, ale každému zachovávate, čo mu patrí, a viac u Vás zmôže spravodlivosť než svojvôľa. Vezmite však do úvahy Vašu dobročinnosť, či chce, aby sa ešte považovalo za obecné to, čo ste darovali iným. Výhody, ktoré raz boli udelené pre časť mesta, prestávajú patriť tým, ktorí ich udeľujú, a to, čo bolo pôvodne dobrodením, stáva sa užíváním a časom záväzkom.

19. Prázdný strach teda skúša nahnať Vašej božskej myсли, ak niekto tvrdí, že budete požívať priazeň tých, ktorí poskytujú, iba ak podstúpite zlobu tých, ktorí odnímajú. Nech sú Vašej milosti naklonené tajné záštitu všetkých náboženstiev a najviac tie, ktoré kedysi podporovali Vašich predkov. Vás nech chránia, nami nech sú uctievané. Žiadame ten náboženský stav, ktorý božskému rodičovi Vašej velebnosti zachoval moc, ktorá ſťastnému panovníkovi poskytol zákonné dedičov.⁷

20. Onen božský starec hľadí z hviezdného sídla na slzy kniazov a domnieva sa, že je vinný porušením mrvu, ktorý sám rád uchránil. Aj Vášmu božskému bratovi poskytnite nápravu nepriaznivej mienky. Zastrite čin, o ktorom nevedel, že sa senátu nepáčil. Ak je totiž známe, že posolstvu bol preto zamedzený prístup, aby sa k nemu nedostala verejná mienka. Je v prospech dobrej povesti predošej doby, aby ste neváhali zrušiť, o čom treba uznať, že nebolo hodné panovníka.

Ambrosius

LIST XVIII

Biskup Ambrosius najblahoslavenejšiemu panovníkovi a najmilostivejšiemu cisárovi Valentinianovi Augustovi.

1. Keď najjasnejší muž, mestský prefekt Symmachus, podal k rozhodnutiu Vašej milosti, aby sa oltár, ktorý bol odstránený z kúrie mesta Ríma, vrátil na svoje miesto, a keď si Ty, cisár, aj keď ešte patrís do oddielu mladších nováčikov a nepoznáš najlepšie roky, predsa cnosťou ako veterán viery neuznal prosby pohanov, v tom istom okamihu, ako som to zvedel, napísal som

---

⁷ T.j. Valentinianus I., Ammianus Marcellinus XXX 9,5.

---

listinu⁸. A aj keď som v nej obsiahol, čo sa zdalo byť potrebné pre radu, predsa som požiadal, aby mi dali ukážku relácie.

2. A tak touto rečou odpovedám na tvrdenie relácie, nie v neistote o Tvoju vieri, ale dbajúc o obozretnosť a istý si zbožnou skúškou. Pritom žiadam iba to, aby si nepovažoval za zaujímatú eleganciu slovného výrazu, ale silu faktov. Lebo ako učí Písмо sväté, zlatý je jazyk múdrych učencov, ktorý je nadaný ozdobnými výrazmi a zvučí skvelou výrečnosťou ako leskom vzácnnej farby, uchvacuje oči duší vidinou krásna, útočí vonkajšou podobou. Ale ak dôkladnejšie ohmatávaš toto zlato, drahé je zvonka, znútra obyčajný kov. Porozvažuj, prosím, a preskúmaj spôsoby pohanov. Hlásajú drahé a veľké veci, bránia to, čo je slabé pre poznanie pravdy. Hovoria o bohu, klaňajú sa soche.

3. Najjasnejší muž, mestský prefekt, predložil vo svojej relácii tri veci, ktoré považoval za závažné: že Rím, ako vraví, si žiada svoje staré običaje, že knázom a vestálkam sa majú udeliť výsady a že nasledoval všeobecný hlad, keď sa knázom výsady odopreli.

4. V prvej myšlienke Rím narieka dojemnou výrečnosťou a žiada, ako vraví, staré náboženské zvyklosti. Tieto posvätné obrady, hovorí, zahnali Hannibala od hradieb, Galov od Capitolia. A tak, vychvaľujúc silu posvätných obradov, prezrádza sa ich slabosť. Ved' Hannibal sa dlho posmieval rímskym bohoslužbám, a hoci proti nemu bojovali bohovia, víťazne dorazil až po samé hradby. Prečo strpeli obliehanie tí, pre ktorých bojovali zbrane ich bohov?

5. Alebo čo už mám povedať o Galoch, ktorým keď prenikali k tajným miestam Capitolia, by neodolali zbytky rímskeho vojska, keby ich nebola prezradila hus zdeseným krikom? Hľa, akých ochrancov majú rímske chrámy! Kde bol vtedy Iuppiter? Či hovoril hlasom husi?

6. Avšak načo mám popierať, že obrad bohoslužieb bojoval za Rimanov? Ale aj Hannibal uctieval tých istých bohov. Nech si teda vyberú, ktorého z nich chcú. Ak na strane Rimanov posvätné obrady zvíťazili, boli teda na strane Kartágincov premožené, ak triumfovali na strane Kartágincov, Rimanom nijako nepomohli.

7. Nech sa teda vzdiali táto závistlivá žiadosť rímskeho národa! Rím ju neodovzdal. On ich prerusí inými slovami: Prečo ma každý deň zbytočne poškvrňujete krvou nevinného stáda? Vavríny víťazstva nie sú v útrobách dobytka, ale v silách bojovníkov. Svet som si podrobil iným zpôsobom. Bojoval Camillus, ktorý sa vydal na pochod z Capitolia a keď pobil tých, ktorí zabrali Tarpejskú skalu, vyhral bitku. Statočnosť porazila tých, ktorých nedstránilo náboženstvo. Čo mám povedať o Attiliovi, ktorý vojenskej službe obetoval aj život? Scipio Africký nenašiel triumf medzi oltármí Capitolia, ale v Hannibalových šíkoch. Prečo pripomínať dávne príklady? Nenávidím ne-

---

⁸ Ep. XVII.

---

rónske obyčaje. Čo mám povedať o cisároch na dva mesiace⁹ a koncoch vladárov, čo sú tesne spojené s ich začiatkami? Alebo azda to je nové, že barbari prekročili svoje hranice? Či boli tiež kresťanmi tí cisári, z ktorých jeden bol nešťastím a dovtedy nepoznaným príkladom zajatec a za vlády druhého bol zajatý svet¹⁰, podviedli to, čo im slubovalo víťazstvo, zradili svoje náboženské obyčaje? Či vtedy tiež chýbal oltár Vŕtazstva? Pochybenie mrzí; aj staré šediny sčerveneli krvou hanby. Ja sa nečervenám hanbou za to, že s celým svetom sa premieňajú starodávne veci. Pravda je totiž, že nijaký vek nie je neskôr pre dokladné poznania. Nech sa červená hanbou staroba, ktorá sa nevládze napraviť. Šediny sa nechvília pre roky, ale pre mrvavy. Nie je nijaká hanba prejsť k lepšiemu. To jediné som mal spoločné s barbarmi, že som predtým nepoznal Boha. Spôsob Vášho obetovania je pokropiť sa krvou zvierat. Čože, v mŕtvom dobytku hľadáte slovo Boha? Chodťte a vo svete poznávajte službu nebesám, tu žijeme a tam bojujeme. O tajomstve neba nech ma poučí sám Boh, ktorý ho stvoril, nie človek, čo nepozná sám seba. A jemu mám viac veriť o Bohu než Bohu samotnému? Ako môžem veriť Vám, keď priznávate, že nepoznáte to, čo uctievate?

8. Jednou cestou, hovorí, nemožno dospieť k tak veľkému tajomstvu. Čo Vy nepoznáte, to sme my zvedeli slovom Boha. Po čom Vy pátrate dohadmi, to sme my zistili prostredníctvom samej Bozej múdrosti a pravdy. Vaše sa teda nezhoduje s nami. Vy žiadate od cisárov mier pre Vašich bohov, my pre samotných cisárov prosíme mier od Krista. Vy uctievate diela Vašich rúk, my považujeme za urážku stotožňovať s Bohom niečo, čo môže byť stvorené. Boh nechce byť uctievany v kameňoch. Napokon aj sami Vaši filozofi sa tomuto vysmievajú.

9. A ak popierate, že Kristus je Boh, pretože neveríte, že zomrel (neviete totiž, že to nebola smrť Božskej podstaty, ale tela, vďaka ktorej už nikto z veriacich neumiera), je niečo nerozumnejšie než Vy, ktorí sa potupne klaniať a úctivo pohŕdate? Domnievate sa totiž, že Váš boh je drevo. Aké potupné vzdávanie úcty a vážnosti! Neveríte, že Kristus mohol zomrieť. Aká úctivá umienenosť!

10. Hovorí však, že staré oltáre sa majú vrátiť sochám, ozdoby svätyniam. Nech toto žiadajú od toho, kto s nimi zdiela poveru, kresťanský cisár sa naučil ctiť iba oltár Krista. Prečo nútia zbožné ruky a verné ústa vykonávať službu bezbožnostiam? Hlas nášho cisára nech je ozvenou Krista a nech hlása toho jediného, ktorého pozná; pretože srdce kráľa je v rukách Boha. Či po-hanský cisár zdvihol oltár Kristovi? Keď žiadajú nazad to, čo bolo, upozorňujú svojím príkladom, koľko úcty majú kresťanskí cisári preukazovať náboženstvu, ktoré zastávajú, keď pohanskí udelili svojim poverám všetko.

---

⁹ Bud' Galba, Otho, Vitellius alebo Helvius Pertinax a Didius Julianus.

¹⁰ Valerianus zajatý perzským kráľom a Gallienus, za vlády ktorého bolo veľa uzurpácií.

---

11. Nedávno sme začali a už sa zastávajú tých, ktorým sa niečo zabránilo. Ich popudzuje škoda. My toto považujeme za víťazstvo, oni to považujú za krivdu. Nikdy nám neprispeli viac, ako keď prikázali kresťanov bičovať, prenasledovať a zabíjať. Náboženstvo získalo, pretože pokornú prosbu považovalo za zradu. Hľadte na udatných! My sme krivdami, núdzou, trestom zosilneli, oni neveria, že ich náboženské zvyky môžu pretrvať bez zisku.

11 a. Nech sú, hovorí, vestálky oslobodené od dávok. Tak nech hovoria tí, ktorí nedokážu uveriť, že bezúhonnosť môže byť nezištná, nech volajú po ziskoch tí, čo neveria v cnosti. Avšak kolko panien im získali slúbené odmeny? Ani sedem dievčat sa nedáva za vestálky. Hľa, to je všetko, čo zohnali stužky ozdobujúce hlavu, nach purpurových šiat, sprievod nosítok obklopený družinou služobníkov, obrovské výhody, nesmierne zisky, nariadením obmedzény čas nevinnosti!

12. Nech pozdvihnu oči duše aj tela a poznávajú dav cudnosti, zástup bezúhonnosti, snem panenskej čistoty! Nie ozdoba ovenčenej hlavy, ale prostý šat pre potrebu, vznešený pre mravnú čistotu, nie vyhľadávané, ale odrieknuté vnady krásy, nie tamtie purpurové ozdoby, nie prepych nádhery, ale držanie pôstov, nie výsady, nie zisky a nakoniec všetko také, že považuješ vykonávanie služby za odtrhnutie od záľuby. Vykonávanie služby naopak záľubu podnecuje. Mravná čistota rastie svojimi stratami. Nie je panenskou čistotou to, čo sa kupuje za peniaze, to nedrží túžba po cnosti. Nie je bezúhonnosťou to, čo sa na čas ponúka v peňažnej dražbe za zisk. Prvé víťazstvo mravnej čistoty je premôct túžby po majetkoch, pretože snaha po zisku je pokušením cudnosti. Avšak uznajme, že pannám sa majú odovzdávať štedré podpory. Aké dávky budú mať hojnosť pre kresťanské panny? Aká pokladniča bude stačiť na také veľké prostriedky? Alebo, ak súdia, že sa má prispievať len vestálkam, nie je hanba, že tí istí, ktorí si za pohanských cisárov nárokovali všetko pre seba, sa nedomnievajú, že za kresťanských panovníkov máme mať spoločný údel?

13. Sťažujú sa tiež, že ich kniazom a pomocníkom neprináleží verejné výživné. A aká veľká búrka slov pre to zaznela! A naopak, nám sa nedávnymi zákonmi odopierajú aj výhody súkromného nástupníctva v držaní majetku, a nik nenarieka¹¹. Nepovažujeme to totiž za krivdu, pretože nás strata neboli. Ak by kniaz žiadal ako výhodu, aby sa vyhol kuriálskemu bremenu, musí sa vzdať otcovského a dedovského majetku a držby všetkých prostriedkov¹². Akým spôsobom by vystupňovali pohania túto stážnosť, keby ju mali, že kniaz vykupuje dni svojho úradu stratou celého svojho otcovského majetku a za ujmu všetkého prospechu súkromníka kupuje konanie verejnej služby. Držiac stráž verejnému blahu, utešuje sa cenou domácej núdze, pretože nepredal službu, ale získal vážnosť.

---

¹¹ Zákon Valentiniana I., Cod. Theod. XVI 2,20.

¹² Zákon Constantina, Cod. Theod. XVI 2,1.

---

14. Porovnajte prípady: Vy chcete ospravedlniť dekuriona, hoci cirkvi nie je dovolené ospravedlniť kňaza. Písu sa testamenty v prospech chrámových sluhov, žiadajte svetský človek sa nevyníma, nikto z najposlednejšieho stavu, nikto bez úcty k mrvnosti, zo všetkých jedinému duchovnému je odopreté spoločné právo, ktorý jediný výkonáva v prospech všetkých modlitbu, odvádza službu veci. Ani mu nič neodkážu starobou zoslabnuté vdovy, nič nedarujú. Aj keď sa neodhalilo previnenie v mrvach, predsa je služba určená pokuta. To, čo odkáže kresťanská vdova obetníkovi vo svätyni, je platné, to, čo služobníkovi Boha, nie je platné. Zhrnul som toto nie preto, aby som sa sťažoval, ale aby ste vedeli, na čo sa nesťažujem. Lebo radšej chcem, aby sme mali málo peňazí než málo vážnosti.

15. Tvrđia, že to, čo bolo buď darované alebo zanechané cirkvi, nebolo zneuctené. Nech aj sami povedia, kto odhal dary chrámom. A to urobili kresťanským chrámom. Ak by sa to stalo pohanským, krivda by sa skôr vrátila, než spáchala. Či teraz konečne sa dovolávajú spravodlivosti, žiadajú rovnosť? Kde bol vtedy tento názor, keď potom, čo uchvátili majetky všetkým kresťanom, závideli aj sám dych života a, čo sa doteraz neodoprelo nikomu, zakázali mŕtвym právo poslednej pocty pohrebu? A tých, ktorých pohania uvrhli do záhuby, vyvrhovali moria¹³. Toto je víťazstvo viery, že aj sami už hania činy predkov, ktorých skutky odsudzujú. Aký to však má zmysel, že žiadajú dávky pre tých, ktorých skutky odsudzujú?

16. Nikto však neodoprel dary svätyniam a odkazy veštcom. Odňaté boli iba nemovité statky, pretože sa neužívalo nábožne to, čo sa právom náboženstva bránilo. Prečo, keď sa riadia našim príkladom, nepoužívali aj náš spôsob služby? Cirkev nemá pre seba nič, iba vieru. Tieto príjmy poskytuje, tieto zisky. Vlastníctvom cirkvi sú náklady na tých, ktorí sú v núdzi. Nech vypočítajú, kol'kých zajatcov vykúpili ich chrámy¹⁴, akým výživným prispeľi chudobným, kol'kým vyhnancom obstarali podpory k životu. Statky teda nie sú oprávneným majetkom, ale odcudzeným.

17. Hľa, to čo sa stalo, pomstil, ako vravia, všeobecný hlad, ktorý prísne odčiňoval hriech¹⁵. Pretože to, čo prospievalo ziskom kňazov, začalo prospievať potrebe všetkých. Preto teda, ako vravia, ústa zoslabnutých olizovali kvôli úbohej miazge stromy zbavené stiahnutej kôry. Preto zameniac obilie za chaónsky žalud' znova sa obrátili k pastve dobytka a k potrave neblahého živobytia, triasli duby, nešťastný hlad tíšíli v lesoch. To sú totiž nové úkazy vo svete, ktoré sa nikdy predtým nestali, keď celý svet prekypoval pohanskou vierou? Skutočne, kedy predtým oklamalo osenie túžby chtivého roľní-

---

¹³ Asi narážka na martyrium Vincentia z Hispánie.

¹⁴ Sám Ambrosius vykupoval zajatcov. Porovnaj tiež jeho De officiis ministrorum II,15.

¹⁵ Verg. Aen. 2,184. Ambrosius aj ďalej hojne Vergilia cituje.

---

ka prázdnymi steblami a oraním získaná stonka obilia zmarila nádej vidieckeho ľudu?

18. A prečo Grékom platili ich duby za veštiarne, ak nie preto, že sa domnievali, že odpomoc lesnej potravy je darom nebies? Lebo verili, že také sú dary bohov. Kto uctieval dodonské stromy, ak nie pohanský ľud, pretože obetoval skromnú potratu poľa za čestný dar posvätných hájov? Nie je pravdepodobné, že by im rozhorčení bohovia uvalili ako trest to, čo zvykli udobrení udeľovať ako dar. Ale aká je to spravodlivosť, aby tí, ktorých mrzí, že sa odoprelo živobytie nemnohým kniazom, ho sami odopreli všetkým, hoci trest bol tvrdší ako vina? Nie je teda dokonalá, pretože pod zámienkou, že svet ju podvádzza, spôsobila také veľké utrpenie, že, hoci sa osenie zelenalo, nádej na úrodu náhle odumrela spálená.

19. A ovšem, práva chrámov na celom svete boli odňaté pred viacerými rokmi¹⁶. Či len teraz zišlo na um pohanským bohom, že sa pomstia za svoje krivdy? Preto sa ani Nil nevylijah ako obyčajne z koryta, aby potrestal škodu rímskych kniazov, hoci previnenie voči svojim nechal nepotrestané?

20. Povedzme, že je to tak. Ale predsa, ak sa domnievajú, že vlaňajšia úroda mstila krivdy ich bohov, prečo nimi opovrhla tohoročná úroda? Lebo ľud na vidieku už ani neje povytrhávané korienky bylín, ani nehľadá útechu lesného plodu, ani neťahá potratu z trnína, ale radujúc sa z úspešnej práce, kym aj sám obdivuje výsledky svojej žatvy, ukojil hlad dostatkom toho, po čom túžil. Zem vydala bohatú úrodu.

21. Kto je teda tak neoboznámený s ľudskými obyčajmi, že ho zaráža menlivý osud úrod? A predsa vieme, že aj minulý rok mali mnohé provincie hojnosť plodov. Čo mám povedať o Galách, ktoré boli bohatšie než obyčajne? V Panóniach obilie, ktoré nezasiali, predali, a druhá Raetia spoznala zlú stránku svojej úrodnosti, lebo obvykle ju lepšie chránil hlad, a teraz plodnosťou podráždila proti sebe nepriateľa, Liguriu a Venetie nasýtili plody jesene. Nevyschla teda úroda onoho roku pre svätokrádež a tohoročná prekvitala plodmi pre vieri. Azda tiež popierajú, že vinice oplývali bohatým výťažkom? A tak sme aj dostali nazad požičané obilie, aj máme priazeň štedrejšieho vinobrania.

22. Ako posledná ostala aj najdôležitejšia vec, či máte obnoviť tie ochrany, ktoré Vám prospeli. Vraví totiž: Vás nech chránia, nami nech sú uctievané. A to je to, najzbožnejší panovníci, čo nemôžeme znášať, že totiž nám vycítajú, že Vašim menom vyzývajú svojich bohov, a keďže Vy nič v tej veci nepriaznivé pásu hrozny hriech, vysvetľujúc si Vašu nevšímvosť ako súhlas. Nech majú svoje ochrany pre seba! Nech tie bránia svojich, ak môžu! Lebo ak nemôžu pomôcť tým, ktorí ich uctievajú, ako môžu brániť Vás, keď ich neuctievate?

---

¹⁶ Zákazmi vykonávania obetí (Constantinus r. 331, Constans r. 341, 342, Constantius r. 356) či zákazom vstupu do chrámov (Constantius r. 356).

23. Hovorí však, že obyčaj predkov sa má zachovať. Čo povedať k tomu, že všetko neskôr pokročilo k lepšiemu? Či sám svet, ktorý spočiatku, keď sa združili v prázdnom priestore zárodky živlov, povstal zhustením z kotúča jemnej látky, alebo sa v posvätnej bázni pred dosiaľ neusporiadaným dielom halil do tmy, neskôr, keď boli ustanovené hranice neba, morí a zemí, ne nadobudol formy vecí, pre ktoré sa zdá byť krásny? Zeme vyprostené z vlhkých hlbín užasli nad nevídanicou slnka. Deň sprvu nežiarí, ale ako postupuje čas, trblice sa a s pribúdaním svetla a tepla sa rozpaluje.

24. Sama Luna, ktorou prorocké výroky vytvárajú podobu cirkvi, sa spočiatku, keď sa obnovuje prebúdzajúc sa k mesačným životom, skrýva pred nami v temnotách, ako však pomaly vyplňa svoje rožky, alebo sa vyprosťuje zo smeru slnka, zafarbuje sa na červeno nádherou jasného blesku.

25. Zeme predtým nepoznali, čo je to, keď ich trápia kvôli plodinám. Potom, keď začal roľník znepokojovala polia, nútiť ich k plodeniu a zdobiť beztváru pôdu vinicami, zušľachtené domáckou opaterou odložili divokú povahu.

26. Prvé obdobie samého roka sa rovnako sfarbuje podľa vôle rašiaceho rostlinstva, ale postupne bujne rozkvitnutými kvetmi a nakoniec dozrieva plodinami.

27. My tiež neznalí života prežívame detský vek rozumu, ale zmenení počas rokov sa vzdávame prvých skúseností duševnej sily. Teda hovoria azda, že všetko malo zotrvať vo svojich počiatkoch a svet zahalený temnotami sa nepáči, pretože zasvitol jasom slnka. A o čo je milšie, že sa odstránili temnoty ducha, ako tela, a že zažiarilo svetlo viery, ako slnka? Teda aj mladosť sveta, tak ako všetkých vecí, je nepevná, aby nasledovala úctyhodná staroba velebnej viery. A tí, ktorých toto poburuje, nech vyčítajú žatve, pretože plodnosť je neskorá, nech robia výčitky vinobraniu, pretože je na sklonku roka, nech robia výčitky olive, pretože je poslednou plodinou.

28. Našou úrodou je teda viera duší, láskavosť dobrodení cirkvi je hroznom, ktoré od vzniku sveta žilo vo svätcach, ale v poslednom období sa rozlialo medzi národy, aby všetci ľudia vnímavej duše videli, že viera v Krista prišla nepozorovateľne (nijaký veniec víťazstva nie je bez protivníka), ale keď bol názor, ktorý sa rozšíril predtým, zavrhnutý, stalo sa právom uprednostňované to, čo bolo pravdivé.

30. Ak staré obrady poskytovali potešenie, prečo ten istý Rím nasledoval cudzie obrady? Pomlčím o zemi pokrytej drahokamami a o pastierskych chatrčiach, ktoré sa ligocú zvrhlým zlatom¹⁷. Prečo, aby som odpovedal, na čo sa sťažujú, prijali sochy z dobytých miest, porazených bohov a cudzie obrady nepriateľskej povery súpera? Odkiaľ je totiž vzor, že Kybelé akoby omývala svoj záprah v rieke Almo? Odkiaľ sú frýžski veštci a Rimanom vždy nepriateľské božstvá neprajného Kartága? A tá, ktorú ako Nebeskú uctievajú

¹⁷ Ide asi o údajnú Romulovu chatrč na Palatine.

Afričania, Peržania ako Mithru a mnohí ako Venušu nie kvôli rozmanitosti božstva, ale kvôli rôznomu menu? Tak verili, že je božstvom aj víťazstvo, ktoré je istotne darom, nie mocou, je dávané, nevládne, je to čestný dar légií, nie náboženská sila. Veľké je teda božstvo, čo sa získava množstvom vojakov, alebo ho daríva výsledok bojov?

31. Žiadajú, aby sa jeho oltár postavil v kúrii mesta Ríma, čo je tam, kde sa schádzajú mnohí kresťania. Oltáre sú vo všetkých chrámoch, tiež vo svätyni víťazstiev. Pretože majú radosť z množstva, všade slávia svoje obrady obetovania. Čo je to iné, než posmech viery, žiadať vykonávanie obetí pri jednom oltári? Či sa má trpieť, aby pohan obetoval a kresťan bol prítomný? Nech vnímajú, vrvá, nech vnímajú aj proti svojej vôli očami dym, hudbu ušami, popul hrdlom, kadidlo nozdrami a nech tváre protivníkov rozohnené Vašimi ohňami pokropí popol z obete. Či mu nestačí, že sochy božstiev zaberajú kúpele, stĺpové siene, námestia? Či v spoločnom sneme nebude aj spoločné postavenie? Zbožnú časť senátu budú zväzovať slovami prosiacich, sľubmi prisahajúcich. Ak odmietne, bude sa zdať, že prezrádza lož, ak sa podrobí, že priznáva svätokrádež.

32. Kde, hovorí, budeme prisahať vernosť Vašim zákonom a slovám? Teda Vaša vôľa, ktorá sa zachováva vtelená do zákonov, pohanskými obradmi získava priazeň, zväzuje k vernosti? A už sa neútočí len na vieru prítomných, ale aj minulých, a čo je viac, cisári, aj na Vašu vieru. Lebo Vy, ak prikazujete, nútite. Constantius blahej pamäti ešte nepokrstený sa považoval za zneucteneného, keď hľadel na ten oltár. Prikázal ho odstrániť, neprikázal, aby sa postavil nazad. Tamto má váhu činu, toto nemá váhu príkazu.

33. Nikto nech sa nevyhovára na neprítomnosť. Viac je prítomný ten, kto sa vkladá do vecí duchom, než ten, o ktorého prítomnosti svedčia oči. Viac totiž znamená spojiť sa myšľou, než zúčastniť sa telom. Vy ste pre senát predstavený snemovania, pre Vás sa schádza, Vám dokazuje svoje dobré svedomie, nie pohanským bohom, Vám dáva prednosť pred svojimi deťmi, nie však pred svojou vierou. Toto je priazeň, ktorá sa má vyžadovať, toto je priazeň väčšia než moc, ak je zabezpečená viera, ktorá moc zachováva.

34. Ale niekoho azda znepokojuje, že tak veľmi zbožný panovník bol opustený¹⁸. Ako keby cenu zásluh hodnotila vratkosť prítomnosti. Lebo kto mûdry nevie, že pomery ľudských vecí sa točia v akomsi krahu, a preto nemajú vždy tie isté priaznivé výsledky, ale postavenia sa striedajú a osudy sa menia?

35. Vydal Rím niekoho šťastnejšieho než Gnaea Pompeia? Avšak on, keď opásal svet troma triumfami, porazený v bitke utiekol z boja a ako vyhnaneč z hraníc vlastnej ríše padol rukou kanopského eunucha.

36. Dali krajiny celého Orientu nejakého šľachetnejšieho panovníka než perzského Kýra? Ten tiež, keď zvíťazil nad najmocnejšími vodcami, ktorí sa

---

¹⁸ Gratianus po bitke s Maximom.

---

proti nemu postavili, a premožených ušetril, zahynul porazený zbraňami ženy. A tento kráľ, ktorý tým, ktorých premohol, daroval ako čest' právo spolužasadania, keď mu na rozkaz odťali hlavu a zašili ju do mecha naplneného krvou, aby sa nasýtil, bol hračkou ženským príkazom. Až do takej miery sa v behu tohto života neodplácajú rovnaké veci rovnakými, ale celkom opačnými.

37. Nachádzame tiež niekoho viac oddaného obetným obradom než kartáinského vodcu Hamilkara? A ten, keď počas celého boja vykonával obete postavený medzi zápasiacimi šíkmami, len čo sa dozvedel, že časť jeho vojska bola porazená, vrhol sa do tých istých plameňov, ktorými obetoval, aby ich aj vlastným telom zahasil, keď spoznal, že mu nič neprospleli.

38. A čo mám povedať o Iulianovi? Ten, pretože príliš dôveroval odpovediam haruspikov, zbavil sa prostriedkov na návrat. V rovnakom prípade teda nie je rovnaká chyba, veď predsa naše sľuby nikoho nepodviedli.

39. Odpovedal som tým, ktorí ma napádajú, tak, ako by ma nenapadli, lebo mojom snahou bolo vyvrátiť reláciu, nie vyložiť poveru. Teba však, cisár, nech samotná ich relácia urobí istejším. Veď keď spomenul predošlých panovníkov, že totiž skorší z nich ctili obrady predkov, neskorší ich nedestránili, a keď tiež pridal: ak nie je vzorom viera starých, nech ním je nevšímavosť nedávnych, jasne vyslovil, že dlhuješ jednak svojej viere, aby si nesledoval príklad poľanskej obyčaje, jednak úcte k bratovi, aby si nerušil jeho ustanovenia. Lebo ak najviac, ako môžu, vychvaľujú nevšímavosť tých panovníkov, ktorí, hoci boli krestania, predsa nedestránili nariadenia poľanských cisárov, o čo viac ako človek, ktorý má prejsť nevšímavosťou aj to, s čím by náhodou nesúhlasil, máš splatiť bratskej láске, aby si nezrušil platnosť bratových nariadení a teraz zachoval to, čo súdiš, že prináleží aj Tvojej viere aj bratskému príbuzenstvu.*

ARGUMENTUM De ara Victoriae in curiam restituenda

De ara Victoriae in curiam senatus Romae restituenda quo modo saeculo quarto p.Chr.n. exeunte certatum sit relatione illa clarissima Q. Aureli Symmacheti et epistulis Ambrosi Mediolanensis episcopi in linguam Slovacam versis illustratur.

---

* K prekladom som použila texty v týchto vydaniach:

— *Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi Opera omnia*. Patrologia Latina, tom. XVI, ed. J. P. MIGNE, Parisiis 1845 s prihliadnutím k textu v: KLEIN, R.: *Der Streit um den Victoriaaltar*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1972.

— *Q. Aureli Symmacheti Opera quae supersunt*. Monumenta Germaniae historica: Auctorum antiquissimorum tomi VI pars prior, ed. O. SEECK, Berolini 1883.

RÍMSKE PRÁVO NA SKLONKU ANTIKY

Peter Blaho (*Bratislava*)

1. S obdobím vlády cisára Diokleciána (284-305) začal celkový úpadok rímskeho práva, prirodzený následok úpadku rímskeho štátu. Na miesto republikánskych foriem, podľa ktorých ešte prví cisári za podpory rímskeho ľudu a senátu vládli štátu, nastúpila despócia, vedľa ktorej sa nemohol udržať žiadny samostatný, zákonodarný faktor. Len cisár bol pánom a len cisárova vôle sa stala zákonom. Síce existovali ešte edicta magistratum, ale tito magistratus neboli žiadni magistratus populi, ale cisárski úradníci. Právo súdcov interpretovať právo, jestvujúce v starých dobách, sa im odňalo. Pri každej pochybnosti ohľadom použitia zákona bolo potrebné obrátiť sa na cisára; len on sám mal interpretačné právo. Zákonodarná právomoc bola teda výlučne v rukách cisárov. Ak aj mali prefekti préatoria právo vydávať nariadenia, boli tieto nariadenia obmedzené tým, že platili len pre prefektúru, v ktorej boli prijaté a nemohli meniť cisárskie zákony.

Podobne ako cisárskie zákonodarstvo (*leges*), zaznamenala pokles aj právna veda (*ius*). Právnici tohto obdobia sa obmedzovali na komplilácie z diel svojich veľkých predchodcov, ich vlastná činnosť nemá veľkú cenu. Neschopnosť týchto právnikov sa prejavovala nielen pri tvorbe práva a jeho prispôsobovaní sa novým pomerom, ale sa ukazovala aj ich neschopnosť správne pochopiť staré pramene práva, najmä veľkorysú právnickú literatúru klasického obdobia. Hlavne obrovská masa spisov, ktoré boli zamerané na riešenie individuálnych právnych prípadov, stavali súdcov do ťažkostí. Obvykle sa postupovalo tak, že sa právna prax orientovala na najviac používané diela, predovšetkým na *Institúcie* právnika Gaia a na spisy posledných klasických právnikov (Papinianus, Paulus, Ulpianus a Modestinus). Avšak najväčšia ťažkosť spočívala v tom, nech to dnes zneje akokoľvek paradoxne, že pre súdcov bola najťažšia úloha rozhodnúť v takých prípadoch, keď sa mienka uvedených autorít rozchádzala.

Cisári sa snažili týmto problémom zabrániť. Najprv cisár Konštantín v r. 321 nariadił: ak sa vyskytne v spisoch Paula a Ulpíána mienka Papiniána, je ona rozhodujúcou. Táto konštitúcia cisára Konštantína sa zachovala v Codexe cisára Theodosia.¹ Omnoho zásadnejšie rozhodnutie sa prijalo

---

¹ Pozri C. Th. de responsis prudentum 1,4,1: *Perpetuas prudentium contentiones eruere cupientes Ulpiani ac Pauli in Papinianum notas, qui, dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere eum, quam depravare maluerunt, abolere praecipimus.*

---

v tzv. citačnom zákone východorímskeho cisára Theodosia II. (408-440) a západorímskeho cisára Valentiána III. (425-455) prijatom v roku 426.²

Podľa tejto konštitúcie mali zákonnú platnosť len spisy piatich právnikov (Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpianus a Modestinus) a spisy starých právnikov, pokiaľ ich tito piati vo svojich spisoch uvádzali. Zákonnú platnosť nemali poznámky právnikov Paula a Ulpíána k spisom právnika Papiniána (porov. uvedené nariadenie Konštantína).

Pri kontroverzii uvedených piatich právnikov mali sa hlasy spočítala a rozhodovala väčšina hlasov. Ak prišlo k rovnosti hlasov, rozhodoval názor Papiniána. Pri rovnosti hlasov v prípade, že sa Papiniánus nevyjadril, mal sudca rozhodnúť, ktorému názoru dáva prednosť.

2. Veľké množstvo prijatých cisárskych konštitúcií viedlo k požiadavke ich usporiadania. Tento účel sledovali dve súkromné kodifikačné zbierky od neznámych autorov: *Codex Gregorianus* (zvaný tiež *Corpus Gregoriani*) a *Codex Hermogenianus*.³ Časový vznik týchto zbierok sa podobne nedá presne určiť ako ani ich obsah a rozdelenie.

Na tieto dve zbierky nadvázoval v roku 438 publikovaný *Codex Theodosianus* vydaný z poverenia cisára Theodosia II. Obsahoval cisárskie konštitúcie od Konštantína do Theodosia. Zbierka pozostáva zo 16-tich kníh, knihy sa delia na tituly a obsahujú predovšetkým právo súkromné, ale aj ústavné, administratívne, trestné, finančné, správu miest a cirkevné právo. Tento *Codex Theodosianus* sa nám aspoň zčasti zachoval.⁴

Všetky tieto pokusy – a bolo ich ešte omnoho viac – ucelene usporiadala cisárskie konštitúcie (*lex*) a právnickú literatúru (*ius*) vyústili do kodifikačnej činnosti byzantského, východorímskeho cisára Justiniána I. (527-565).

3. Cisár Justinián korunoval svoje činorodé vládnutie úplnou a rozsiahľou prestavbou existujúceho právneho systému, pomocou ktorej zostavil a usporiadal v štyroch veľkých kodifikačných zbierkach (*Codex*, *Digesta*, *Institutiones*, *Novellae*) konštitúcie svoje a svojich predchodcov, ako aj spisy právnikov, ktoré po vydaní citačného zákona zostali v používaní.

---

² Pozri C. Th. 1,4,3. Začiatok ani koniec tohto zákona sa nám v Theodosiánskom kódexe nezachoval. Známa je iba prostredná časť, ktorá bola ale podrobéná prísnej textovej kritike.

³ Prvé vedecké vydanie oboch kódexov pripravil G. HÄNEL, *Codicis Gregoriani et codicis Hermogeniani fragmenta*, *Corpus iuris anteiustiniiani II*, Bonn 1837. Dnes sa používa P. KRÜGER, *Collectio librorum iuris anteiustiniiani in usum scholarum III*, s. 221-245 (Codices Gregorianus et Hermogenianus).

⁴ Moderné vydanie upravil G. HÄNEL, *Codex Theodosianus: ad LIV librorum manuscriptorum et priorum editorum fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Gustavus Haenel Lipsiensis* a výšlo v *Corpus iuris*, Bonn 1842. Dnes používame vydanie *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges Novellae ad Theodosianum pertinentes*. Ediderunt Th. MOMMSEN et P. M. MEYER, 1905 Berlin.

Projekt tejto veľkej činnosti začal ľahšou úlohou, t.j. zostavením zbierky cisárskych konštitúcií. V roku 528 bola zostavená desaťčlenná komisia a poverená úlohou podľa vzoru predchádzajúcich troch kódexov (*Codex Gregorianus*, *Hermogenianus* a *Theodosianus*) vypracovať novú zbierku zo staršej i novšej doby bez ohľadu na formu, v akej sa konštitúcie prijali (reskripty a edikty). Zbierka mala obsahovať už zozbierané alebo ešte nezozbierané cisárske konštitúcie a zároveň z nej mali byť vylúčené konštitúcie zastarané a tiež konštitúcie odporujúce existujúcim pomerom. Komisia ukončila svoju prácu v roku 529 a jej dielo bolo publikované ako *Codex Iustinianus* a malo vstúpiť v platnosť 16. apríla. Toto dielo sa nám nezachovalo.

V roku 534, čoskoro po dokončení *Digest* a *Institutií* (pozri ďalej) bola poverená nová komisia (Dorotheus, Menna, Constantinus a Ioannes), aby pod vedením Triboniána revidovala *Codex*. Nová zbierka v porovnaní k pôvodnej sa nazýva *Codex repetitae praelectionis* bola v tom istom roku dokončená, 16. novembra publikovaná a vstúpila v platnosť 29. decembra.⁵ Obsahovala okrem iného aj päťdesiat rozhodnutí, tzv. *quinquaginta decisiones*, t.j. rozhodnutia, ktorými sa Justinian ešte pred dokončením *Digest* pokúsil odstrániť kontroverzie starých právnikov.

Nový *Codex* bol rozdelený do dvanásťich kníh a každá z nich bola rozdeľená do titulov. Tituly niesli nadpisy právnej matérie, ku ktorej boli chronologicky priradené konštitúcie. Každá táto konštitúcia mala *inscriptio* (meno cisára, ktorý ju vydal a meno osoby, ktorej ju adresoval) a *subscriptio* (čas a miesto publikácie).

Ďaľšou úlohou než kodifikovať cisárskie konštitúcie bola úloha zozbierať právo zachované v spisoch autorizovaných klasických rímskych právnikov (zhruba obdobie od roku 27 pred Kr. do roku 284 po Kr.) uvedených aj v cítačnom zákone, odstrániť kontroverzie medzi nimi, prípadne zmeniť ich tvrdenia tam, kde bolo potrebné prispôsobiť právo novým sociálno-ekonomickým pomerom ranofeudálneho byzantského štátu, ako aj vynechať zo spisov to, čo sa už prežilo a vyšlo z právnej praxe. Túto náročnú úlohu mala splniť 16-členná komisia pod vedením Triboniána vymenovaná v roku 530 s tým, že má prácu ukončiť o desať rokov.

Komisia zohľadnila diela 38 právnikov, z ktorých najstarší bol Quintus Mucius Scaevola (zomrel v r. 82 pred Kr.), najmladší Hermogenianus (začiatok 4. stor.).⁶

Cely obrovský materiál, ktorý bola komisia nútená preštudovať, bol rozdelený do štyroch časti: prvá, sabiniánska masa, obsahovala komentáre práv-

⁵ Dnes používame kritické vydanie P. KRÜGERA, ktorý zaradil Codex do druhého dielu *Corpus Iuris Civilis* stereotypne vydávaného v nakladateľstve Weidmann (prvýkrát v r. 1877) pod názvom *Codex Iustinianus*, Berlin.

⁶ Pozri W. KUNKEL, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, 2. Aufl., Graz – Wien – Köln 1967, s. 18.

---

nikov k dielam Sabina (*libri ad Sabinum*), druhá, ediktuálna masa, obsahovala komentáre právnikov k prétorskému ediktu (*libri ad edictum*), tretia, papiniánska masa, obsahovala výňatky z Papiniánových *Quaestiones*, *Responsa* a *Definitiones*, štvrtá, appendixová masa, obsahovala fragmenty z rozličných spisov.⁷

V krátkom čase troch rokov dokončila komisia celé dielo. 16. decembra 533 bolo publikované a vstúpilo v platnosť 30. decembra pod názvom *Digesta* (od *digerere*) kvôli poriadku, v akom sa matéria prejednávala, alebo *Pandectae* (od *pan* a *dechthai*), lebo kodifikácia obsahovala všetko, čo sa ako použiteľné zachovalo v spisoch rímskych právnikov.⁸ *Digesta* sú rozdelené do 50 kníh, každá kniha do rozličných titulov. Každý titul pozostáva z dĺhších alebo kratších fragmentov, t.j. excerptov zo spisov právnikov tvoriace vlastný základ *Digest*. Výnimkou sú knihy 30., 31. a 32., ktoré sa nerozdeľujú na tituly, ale majú spoločný nadpis *de legatis et fideicomissis*. V celku obsahujú knihy 422 titulov a 9123 fragmentov (*leges*). Oni sa rozpadajú podľa Justiniánovho nariadenia do sedem veľkých časti: prvá časť (kniha 1-4), druhá (5-11), tretia (12-19), štvrtá (20-27), piata (28-36), šiesta (37-44) a siedma (45-50). Zo všetkých právnikov najviac miesta sa v *Digestách* venuje Ulpiánovi; excerpty z jeho spisov zahŕňajú asi 1/3. Za ním nasleduje Paulus (asi 1/6) a Papinianus (asi 1/18). Výňatky nezodpovedajú vždy pôvodnému textu doslovne, ale existujú v nich zmeny; mnohé je úmyselne vynechané, niečo zas pripojené a pod. Tieto zmeny nazývame *interpolations* alebo *emblemata Tribonianii*.

Ešte pred dokončením prác na *Digestách* nariadił Justinián začatie kodifikačných prác na učebnici práva pre začiatočníkov. Poveril splnením tejto úlohy dvoch profesorov, Theopila a Dorothea, aby za dohľadu Triboniána a podľa vzoru Inštitúcií právnika Gaia (§ 13 uvodzovacieho zákona z 21. 11. 533) vypracovali učebnú príručku "pre mládež túžiacou za poznáním práva". Dokončené dielo bolo pod názvom *Institutiones* 21. novembra 533 publikované a 30. decembra, teda spolu s *Digestami*, vstúpilo v platnosť.⁹

⁷ Porov. F. BLUHME, *Die Ordnung der Fragmente in den Pandektentiteln. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Pandeken*, Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft 4, 1820, s. 257-472; V. VANĚČEK, *O vzniku Digest. Theorie Bluhmova a její odpůrce*, Všechny 8, 1927, 1-6, s. 36 a nasl.

⁸ Najviac používané vydania *Digest* jestvujú v dvoch verziách, prvá v stereotypnom vydaní nakladateľstva Weidman (Berlín) v *Corpus Iuris Civilis*. Volumen primum: (spolu s Inštitúciami) *Digesta recognovit Th. MOMMSEN*, retractavit P. KRÜGER, druhá vo vreckovom vydaní popredných talianskych romanistov v dvoch zväzkoch: *Digesta Iustiniani Augusti recognoverunt et ediderunt P. BONFANTE, C. FADDI, C. FERRINI, S. RICCOPONO, V. SCIALOJA*: Vol. I. Libri I-XXVIII, Milano 1908; P. BONFANTE, V. SCIALOJA. Vol. II. Libri XXIX-L, Milano 1931.

⁹ Používa sa stereotypné vydanie *Corpus Iuris Civilis*. Volumen primum: *Institutiones recognovit P. KRÜGER*, Berlin.

Inštitúcie pozostávajú zo štyroch kníh, knihy sa členia na tituly, ktorých je celkovo 98. Z veľkej časti vychádzajú z Gaiových *Inštitúcií*, ale obsahujú aj výňatky z iných diel, najmä zohľadňujú nové právo zakotvené v *Digestách* a v zbierkach konštítucií. *Inštitúcie* sú spracované z hľadiska odborného rovnako ako *Inštitúcie Gaiove*: všetko právo je rozdelené na osobné právo (*personae*), majetkové právo (*res*) a procesné právo (*actiones*). Prvé dve časti sa považujú za súčasť hmotného práva, tretia za súčasť formálneho práva. Justinián takto "potvrdil" Gaiov systém práva a tým otvoril cestu k sistematike novodobých kodifikácií občianskeho (súkromného) práva.

Napriek tejto rozsiahlej kodifikačnej činnosti vydal cisár ešte ďalšie dôležité konštítúcie, ktoré v mnohých bodoch podstatne menili v kodifikácii vytvorené nové právo. Zbierka týchto justiniánových konštítucií dostala názov *Novellae constitutiones*, alebo aj *Neai diatatakseis*. Väčšia časť týchto noviel bola prijatá v rokoch 535-539, zväčša v gréckom jazyku. Vcelku dosahuje ich počet číslo najmenej 165.¹⁰

4. Po týchto stručných úvahách o pôsobení rímskeho práva v 4.-6. storočí je evidentné, že centrálnu úlohu v tomto čase zohral Justinián a jeho kodifikácia práva. Je teraz na mieste otázka, bolo rímske právo ako produkt antiky Justiniánom recipované?

Predovšetkým treba uviesť, že v právnej vede nie je "recepcia práva" jednoznačným pojmom. Recepciou sa rozumie obvykle prevzatie, prebranie cudzieho právneho poriadku alebo jeho časti na základe právneho aktu.¹¹. Pochybnosti spôsobujú ale príčiny recepcie, jej druhy¹², ako aj sám pojem recepcie. Neisté zostáva, či recepcia práva je určitý sociálny proces alebo jednorázový právny akt¹³, či ide o mnohovrstvovú a mnohovýznamovú historickú kategóriu a pod. Nemienime sa na tomto mieste hlbšie zaoberať pojmom recepcie práva. Zaujímavé pre nás bude, či sa normatívne vymedzený pojem recepcie práva môže vzťahovať aj na taký fenomén, akým bolo historické rímske právo, inými slovami, či možno vôbec hovoriť o recepcii rímskeho práva a najmä či je možné kvalifikovať justiniánsku kodifikáciu ako recepciu.

Odborná romanistická literatúra sa mnohokrát pokúsila o vymedzenie recepcie rímskeho práva. Naposledy definoval pojem recepcie H. Haus-

---

¹⁰ Oficiálna zbierka noviel sa nevydala. Naše poznatky čerpáme dnes zo stereotypného vydania v rámci *Corpus Iuris Civilis*. Volumen III. *Novellae recognovit R. SCHÖLL absolvit G. KROLL*, Berlin.

¹¹ Pozri F. WEYR, s.v. *Recepce*, *Slovník veřejného práva československého*, 3. zv., Brno 1934, s. 715.

¹² Poľský právny historik Bardach vyrátal viac ako 10 druhov recepcie práva. Pov. J. BARDACH, *Recepja w historii państwa i prawa*, Czasopismo Prawno-Historyczne, Warszawa – Poznań 29, 1977, 1, s. 62 a nasl.

¹³ K tomu bližšie E. E. HIRSCH, *Rezeption als sozialer Prozess. Erläutet am Beispiel der Türkei*, Berlin 1981, s. 12 a nasl.

---

maninger dokonca v učebnici rímskeho práva, čo nebýva zvykom, takto: "Recepcia ako prevzatie a asimilácia cudzieho myšlienkového bohatstva je všeobecný kultúrno-historický zjav" a ďalej vyslovil presvedčenie o tom, že recepcia rímskeho práva je celoeurópsky proces, ktorý začal v 12. storočí v oblasti cirkevného súdnictva a svoj vrchol dosiahol v 15. a 16. storočí v Nemecku.¹⁴

Ohľadom "recepcie rímskeho práva" možno pozorovať v právnej romanistike dve tendencie: A/ Vzhľadom na mnohovýznamnosť slova "recepcia" začínajú sa v poslednom čase používať iné výrazy.¹⁵ Nedávno na tento problém poukázal H. Kiefner,¹⁶ ale návrhy pre nové výrazy sa ne-presadili, pretože pojem recepcia je stáročia používaný pracovný pojem, ktorý sa vžil a jeho odstránenie by stažilo vedecké dorozumievanie medzi právnikmi.¹⁷ Takáto argumentácia nemôže plne uspokojiť najmä ak zvážime, že nie všade sa rímske právo "prevzalo". Preto je na mieste rozlišovať, pokial ide o pomer rímskeho práva k cudzím právnym poriadkom, intenzitu a spôsoby, akými sa rímske právo dostávalo za hranice Itálie a v takom prípade je priam nevyhnutné používať, ak máme správne porozumieť historickým procesom, okrem pojmu "recepcia" aj ďalšie výrazy, ktorými sa majú odlišiť pomery v jednotlivých európskych krajinách.

B/ Omnoho väčnejšia je druhá tendencia. Týka sa tézy, podľa ktorej rímske právo prešlo tromi recepcínymi vlnami (nepresne sa hovorí o stupňoch). Prvá vlna ako tzv. predstupeň prenikania rímskeho práva v germánskych štátach neskorej antiky (*leges barbarorum*), často za sprostredkujúcej úlohy cirkvi, druhá vlna ako vedecké znovaobjavenie a nové spracovanie rímskeho práva počnúc 11. stor. na severoitalských univerzitách (Pavia, Bologna, Padua, Perugia), odkiaľ sa rímske právo dostalo na ďalšie univerzity západnej a strednej Európy (tzv. teoretická recepcia) a napokon tretia vlna ako vlastná recepcia rímskeho práva in complexu, ktorá sa odohrala v Nemecku v 15. a 16. storočí (tzv. praktická recepcia).¹⁸

Pri tomto zobrazení vývoja rímskeho práva (po rozpade antického rímskeho štátu) sa automaticky vychádza z predstavy, že predmetom recepcie je

---

¹⁴ Pozri H. HAUSMANINGER – W. SELB, *Römisches Privatrecht*, 5. Aufl., Wien 1989, s. 107.

¹⁵ K tejto otázke som sa vyjadril v recenzii k V. URFUS, *Recepce rímského práva a římskoprávní kultura za feudalismu a v počátcích kapitalismu. Vybrané otázky*, Právny obzor 69, 1986, s. 570.

¹⁶ Porov. H. KIEFNER, s. v. Rezeption (privatrechtlich), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin (-West) 1987, 28. Lieferung, s. 970 a nasl.

¹⁷ Taktô F. WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, 2. Aufl., Göttingen 1967, s. 132.

¹⁸ O tom pozri D. GIESEN, s. v. Rezeption fremder Rechte, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin (-West) 1987, 28. Lieferung, s. 996 a nasl.

---

rímske právo zachované v podobe, akú jej dal cisár Justinián, a nezohľadňuje sa pritom historická skutočnosť, že počiatok recepcie treba hľadať už v dobe justiniánskej.¹⁹

Vzhľadom na takéto tvrdenie je potrebné zistiť, či justiniánska kodifikácia napĺňa znaky pojmu “recepcia rímskeho práva”. Domnievame sa, že na to treba podať dôkaz o tom, že a/ Justinián uskutočnil recepciu práva v zákonnej forme, b/ recipovaným právom bolo právo rímske a c/ Justinián recipoval rímske právo ako cudzie právo.

Ad a/ Kodifikácia cisára Justiniána je priam klasickým príkladom toho, že formálny znak pojmu recepcie práva je splnený bez akejkoľvek pochybnosti. Justinián nielenže použil formu zákona na to, aby zozbieral a utriedil právo do určitého myšlienkového systému (ako inak to možno urobiť, než formou zákona?), ale zákony (*constitutiones*), ktorými začína aj ukončoval jednotlivé zákonné zbierky, zároveň vyjadrujú aj druhý obsahový znak pojmu recepcie (pozri ďalej).

Práce na *Digestách* uviedol Justinián konštítúciou *Deo auctore* dňa 15. 12. 530, v ktorej uviedol, ako si predstavuje plán *Digest* a ukončil ich konštítúciou *Tanta (Dedoken)* dňa 16. 12. 533.

Pri *Inštitúciach* bola iná situácia. Tu nás Justinián postavil pred hotovú vec a konštítúciou *Imperatoriam* zo dňa 21. 11. 533 vyhlásil ukončenie prác na *Inštitúciach*, ktoré spolu s *Digestami* vstúpili v platnosť dňa 30. 12. 533.

Ad b/ Niet sporu o tom, že Justinián kodifikoval “rímske právo”, t.j. rímske *leges* a *ius* v *Codexe*, *Digestách* a *Inštitúciach*. Niet sporu ani o tom, že cisár prejavil všeobecnú snahu kodifikovať s určitými modifikáciami rímske právo klasické, s ohľadom na nové hospodárske a politické pomery. S určitými výhradami môžeme vyslovieť názor, že sa reciprovalo rímske klasické právo vo forme excerptov zo spisov klasických právnikov (*Digesta*), cisárské konštítúcie od Hadriána do Justiniána (*Codex*) a vypracovala sa učebnica práva podľa vzoru učebnice klasického právnika Gaia (*Institutiones*). Jasný dôkaz o predmete recepcie nájdeme napríklad, ak neuvedieme iné prameňe, aj v uvodzovacích konštítúciach. Konštítúcia *Deo auctore* ohľadom *Digest* vyhlasuje, že sa má vytvoriť zbierka zo spisov rímskych právnikov s *ius publice respondendi*²⁰ a takto zachytené právo rímske (označené ako *veteris iuris*, alebo *ius antiqui*) interpolovať.²¹ Podobne sa dočítame v konštítúcii *Imperatoriam*, že Justinián “rozšíril svoje úsilie na nesčíselné spisy starej

---

¹⁹ V takomto duchu sa vyjadril Otakar Sommer: “...v Orientu, prodělalo římské klasické právo svoji první recepci.” Pozri O. SOMMER, Antická a naše právní kultura, in: Co nás pojí s antikou? Přednášky a rozpravy společnosti přátel antické kultury, sv. I, Praha 1925, s. 3.

²⁰ *Deo auctore*, § 4.

²¹ *Deo auctore*, § 7.

---

právnej vedy” (t.j. vedy rímskeho práva)²² a svoje *Inštitúcie* vytvoril “na základe všetkých učebníc starých právnikov” (t.j. rímskych právnikov), ale najmä “podľa diel nášho Gaia a síce jeho *Inštitúcií* a *Vecí každodenných*”.²³

Ad c/ V celej svojej dlhej histórii praktizoval Rím voči podmaneným národom “prezieravú” politiku: v dobytých provinciách nemal záujem likvidovať domáci právny poriadok a zavádzat svoje (rímske) právo. Ba ani *Constitutio Antoniniana*, ktorou cisár Caracalla priznal rímske občianstvo všetkým slobodným poddaným obyvateľom ríše v roku 212, na tejto situácii nič podstatného nezmenila. Najmä vo východných provinciách sa “národné právo” (*das “Volksrecht”*) voči “rišskemu právu” (*das “Reichsrecht”*)²⁴ presadilo. Rímske právo zostało nadalej teda cudzím pre lokálne súdy, lebo po grécky hovoriaci a po grécky mysliaci sudcovia nerozumeli latinskému rímskemu právu. Veľkú úlohu v tomto smere zohrávali aj notári, ktorí spisovali listiny podľa starých domáčich formulárov.²⁵

Vo východných provinciách dlhý čas chýbala vôbec možnosť spozať rímske právo. Neexistovalo organizované vyučovanie práva²⁶ a keď neskôr aj právnické školy vznikli (napríklad v Beryte v Sýrii), nedokázali romanizovať domáce národné právo. Ďalšou príčinou, ktorá umocňovala postavenie národnej právnej kultúry, spočíva v tom, že rímske právo samotné bolo príliš národným a navyše právom nekodifikovaným, takže nebolo pre každého prehľadné a spoznateľné.²⁷ Preskúmanie právnych prameňov nás utvrdzuje v názore, že vo východných provinciách v predrímskej dobe platilo grécko-helenistické (alebo grécko-egyptské) právo, teda lokálne právo s národnými elementami a toto právo zostało v platnosti aj počas rímskej nadvlády. Inými slovami, rímske právo, ak sa na Východe aplikovalo, bolo právom cudzím, nepatriacim do daného prostredia. Ba čo viac, bolo mnohokrát právom neznámym a nezvyčajným.

Záver: Pokúsili sme sa v našich úvahách ukázať, aký bol skutočný stav neskorého antického práva. Pre naše záverečné úvahy zostáva vysloviť dvojaké konštatovanie. Po prve, na konci antiky a jej prechodu do stredovekého

---

²² Imperatoriam, § 2.

²³ Imperatiriam, § 6.

²⁴ Vzťah medzi rišskym (rímskym) právom a národnými právami v Oriente analyzoval vo svojom epochálnom diele L. MITTEIS, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, Leipzig 1891.

²⁵ Pozri W. KUNKEL, *Römische Rechtsgeschichte*, 12. Aufl., Köln – Wien 1990, s. 77.

²⁶ Pozri k tomu M. KASER, *Römische Rechtsgeschichte*, 2. Aufl., Göttingen 1978, s. 157.

²⁷ Porov. F. PRINGSHEIM, *Ausbreitung und Einfluß der griechischen Rechtsgeschichte*, hrsg. von E. Berneker, Darmstadt 1968, s. 62.

štátu upadlo rímske právo na celom teritóriu rímskeho impéria, pričom najcitolnejšie sa tento úpadok prejavil na Východe. Po druhé, hoci Rimania nedokázali romanizovať právo Východu – a sa o to ani vážne nepokúšali – prevzal rímske právo ako cudzorodý element do východnej časti bývalej ríše cisára Justiniána a to skôr, než sa antický svet definitívne rozpadol.

ZUSAMMENFASSUNG

Das römische Recht am Ende der Antike

Der Beitrag befasst sich mit der Stellung des römischen Rechts in der nachklassischen und justinianischen Zeit. Ein charakteristischer Zug dieses Zeithorizontes liegt in dem allgemeinen Verfall des römischen Rechts und der Abwendung von den traditionellen Rechtskonzeptionen. Justinian versuchte eine Belebung des klassischen römischen Rechts. Sein Werk *Corpus iuris civilis* erfüllt drei Merkmale von Begriff "Rezeption des römischen Rechts"; 1. Die Rezeption wurde in gesetzlicher Form verwirklicht (Konstitutionen *Deo auctore, Tanta* und *Imperatoriam*). 2. Gegenstand der Rezeption war das römische Recht, das in den Schriften römischer Juristen (*Deo auctore, § 4*) oder in den Werken des römischen Juristen Gaius (*Imperatoriam, § 6*) erhalten geblieben ist. 3. Auf dem Gebiet östlicher Provinzen, wo in der vorrömischen Zeit das griechisch-hellenistische oder griechisch-ägyptische Volksrecht gegolten hat, wurde das römische Recht als fremdes Recht übernommen.

THEODERICH VELIKÝ A JEHO NÁSTUPCE EUTHARICH

Jarmila Bednáříková (*Brno*)

Vývoj ostrogótského státu, založeného v Itálii r. 493 a trvajícího do r. 552/3, kdy podlehl armádě císaře Iustiniana I., vykazuje ve srovnání s ostatními barbarskými germánskými státy vzniklými na území římského impéria některé zvláštní rysy. Od počátku v něm existovala cílevědomá snaha o maximální zmírnění protikladu mezi původně římským obyvatelstvem a přistěhovalými Germány, reprezentovaná hlavně politikou krále Theodericha I. a jeho dcery, regentky Amalasvinthy, která po Theoderichově smrti vládla za svého nezletilého syna Athalaricha. Tato snaha pro svou předčasnost ztroskotala, neboť předběhla přirozený proces sociální diferenciace, úzce souvisící s postupem feudalizace barbarských germánských států, proces, jenž v království západních Gótů vytvořil časem jednotnou germánsko-římskou privilegovanou vrstvu a vrstvu neprivilegovaných, jejichž postavení v právu a společnosti se také již neřídilo etnickou příslušností.

I nástupnická otázka byla ve státě Ostrogótů komplikovaná. Její složitost spočívala v tom, že jako *rex*, ustavovaný nebo alespoň potvrzovaný germánským vojskem či šlechtou,¹ vládl ostrogótský král legálně pouze svým Germánům, kdežto jeho vládě nad původním obyvatelstvem Itálie dodávalo legitimitu, potřebnou k udržení dobrých vztahů s východořímskou říší i s italskou šlechtou, uznání ze strany východořímského císaře.² Theode-

---

¹ Theodericha povolali v Itálii po jeho vítězství nad Odoakerem králem "Gótové", tedy vlastně vojsko, kterému velel a v němž kromě Ostrogótů byli ovšem např. i Rugiové (Exc. Vales. XII 57: "*Gothi sibi confirmaverunt Theodericum regem non expectantes iussionem novi principis*" – sc. Anastasii); k Rugiům srov.: Eugipp. Vita s. Severini 44,4; Procop. BG III 2, 1-4; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, München 1980, str. 347, 371; i Theoderichův nástupce Athalarich byl ustanoven jen před Germány (Jord. Get. 295: "...*convocans* (sc. Theodericus) *Gothos comites gentisque suae primates Athalaricum ... regem constituit*"; římskému senátu byla tato skutečnost pouze dodatečně oznámena (srov. Cass. Var. VIII 2).

² Podobná situace byla i v Odoakerově království; Odoaker odeslal r. 476 do Konstantinopole "*omnia ornamenta palatii*" (srov. Exc. Vales. XII 64; Cass. Chron. 1303, Chron. min. II, str. 159); r. 477 bylo pak jeho postavení v Itálii císařem Zénónem legitimizováno udělením titulu patricia (srov. Malchus frg. 10, FHG IV, str. 119; E. DEMOUGEOT, *Bedeutet das Jahr 476 das Ende des Römischen Reiches im Okzident?*, Klio 60, 1978, Heft 2, str. 373; 378; R. GÜNTHER – A. R. KORSUNSKIJ,

---

richův následník musel být tedy přijatelný jak pro Germány, tak také pro konstantinopolskou vládu, aby nedošlo k ohrožení dalšího mírového trvání ostrogótského státu.

Zdá se rovněž, že předčasná smrt Theoderichem vybraného nástupce Eutharicha (zemřel nejspíše r. 522/3, zhruba o 3-4 roky dříve než Theode-rich sám) byla jednou z hlavních příčin vážné roztržky mezi Theoderichem a špičkami italské šlechty, s kterými předtím úzce spolupracoval.

Není tedy pro historické bádání bez významu pokusit se osvětlit určitou nejasnost, která se týká Eutharichovy osoby. Jde o rozpor, jenž se na první pohled objevuje u dvou velmi důležitých autorů našich pramenů k ostrogótským dějinám – u Cassiodora Senatora a Jordana.

Cassiodorus je autorem gótských dějin o 12 knihách sepsaných asi v letech 526-533, z nichž se bohužel zachoval pouze zlomek; výtah z nich pořídil r. 551 Jordanis, který těchto dějin užil jako jednoho z hlavních pramenů své práce nazývané *Getica*. Cenným pramenem k ostrogótským dějinám je i Cassiodorova sbírka úředních dokumentů zvaná *Variae*, která vznikla r. 537/8.³

Na zajímavou nesrovnalost ve svědectvích obou uvedených autorů o Eutharichovi, který stejně tak jako Theoderich pocházel z ostrogótského královského rodu Amalů, poukazuje J. R. Martindale.⁴ Jak píše Jordanis,⁵ byl Eutharich v r. 515, kdy jej Theoderich z vizigótského území v Hispáni⁶ povolal do Itálie, kde se téhož roku oženil s jeho dcerou Amalasvinhou, „*iuvenerili aetate ... pollens*“; Cassiodorus ho však – nejen podle názoru J. R. Martindala, ale i podle editora Varií v ediční řadě *Monumenta Germaniae historica* Th. Mommsena – označil za téměř stejně starého („*paene aquaeus*“) s císařem Iustinem, a to v dopise, který po 30. srpnu r. 526 zaslal tomuto císaři jménem nezletilého (asi desetiletého) Eutharichova syna, Theodericho-

---

Germanen erobern Rom, Berlin 1986, str. 182); Theoderich působil v prvních letech své činnosti v Itálii rovněž jako patricius jmenovaný a vyslaný císařem (Exc. Vales. XI 49; XI 51-54; Jord. Get. 291n.); poté, co byl bez souhlasu císaře Anastasia provolán králem, následovala několikaletá roztržka s Konstantinopolí, trvající až do r. 497, kdy Theodorich obdržel od císaře odznaky vlády a byl opět pokládán za legitimního vladaře Itálie (Exc. Vales. XII 64; E. DEMOUGEOT, o. c., str. 381; srov. i H. WOLFRAM, o. c., str. 355n.; 361).

³ T. MOMMSEN, *Prooemium (ad Variae)*, MGH AA XII, str. XI, Berolini 1894; MGH AA XII, str. 3 (Cassiodorův úvod k Variím); Cass. Var. IX 25,4nn.; E. KUTÁKOVÁ, A. VIDMANOVÁ ET AL., *Slovník latinských spisovatelů*, Praha 1984, str. 169; 355.

⁴ J. R. MARTINDALE, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 2, Cambridge 1980, str. 438, s. v. Fl. Eutharicus Cilliga.

⁵ Jord. Get. 298.

⁶ Eutharichův otec Vidimir Ml. odešel k Vizigótům za vlády císaře Glyceria, r. 473 nebo 474 (blíže k tomu viz: Jord. Get. 283n; H. WOLFRAM, o. c., str. 247; 293).

---

va vnuka a nástupce Athalaricha.⁷ Císař Iustinus se narodil r. 450 nebo 452.⁸ Kdyby byl Eutharich zhruba stejného stáří s ním, bylo by mu v r. 515 už okolo 65 let a stěží by se dal označit za mladška. Je také dosti nepravděpodobné, že by si Theoderich, narozený kolem r. 451/2,⁹ vybral za nástupce muže stejně starého, jako byl sám. Eutharich byl jako příští vládce ostrogótského státu schválen Germány i východořímským císařem; kdyby byl ovšem téměř stejně starý s Iustinem (a tedy i s Theoderichem, který zemřel r. 526 jako zhruba pětasedmdesátnáctiletý), neskýtal by prakticky žádnou záruku, že Theodericha přežije a bude moci zajistit další mírovou existenci ostrogótského státu. Logičtěji vypadá tvrzení Jordanovo, ale Cassiodorus je současník popisovaných událostí a nemohl se ve věku Theoderichova nástupce tak velmi zmýlit. Byl tedy Theoderich při výběru svého následníka přece jen lehkomyslný?

Další Cassiodorovo dochované dílo, jeho *Kronika*, se o Eutharichovi sice zmíní, ale otázky jeho věku se nedotýká.¹⁰ Nezbyvá tedy, než podrobněji rozebrat samotný text příslušného Cassiodorova dopisu, neboť řešení nastíněného problému může sloužit i k objasnění toho, zda si současníci (především Theoderich sám) vážnost otázky výběru nástupce skutečně uvědomovali a zda je tedy domněnka, že negativní změna Theoderichovy politiky vůči Římanům po r. 522 byla do značné míry zapříčiněna ztrátou vhodného následníka, správná.

Označení „*paene aquaeetus*“ se v citovaném Cassiodorově dopisu císaři Iustinovi vyskytuje v souvislosti s adopcí „*per arma*“,¹¹ která je chápána jako zvláštní záležitost právě proto, že adoptivní otec a syn byli skoro stejněho stáří.

Hlavní snahou dopisu bylo přitom zajistit pro ostrogótský stát dobré, přátelské vztahy s východořímskou říší za týchž podmínek, jako za vlády Athalarichova předchůdce Theodericha a za stejným účelem dokázat také Athalarichovo příbuzenství s císařem Iustinem.¹² Právě Athalarichův děd Theoderich byl s císařem Iustinem „*paene aquaeetus*“ a také on se stal synem východořímského císaře adopcí „*per arma*“, ovšem už r. 477 nebo 478, kdy byl adoptován tehdy vládnoucím císařem Zénónem.¹³ V takovém řešení by tedy opět byl rozpor.

---

⁷ Cass. Var. VIII 1,3; Th. Mommsen vysvětluje tuto skutečnost jen zveličováním typickým pro Cassiodorův styl; sám ovšem píše, že Eutharich byl asi o 30 let mladší než Iustinus – srov. cit. *Prooemium (ad Varias)*, str. XXXVII; v tomto případě by tedy zvěličení bylo přílišné a navíc zřejmě i bezúčelné.

⁸ Srov. E. STEIN, *RE Bd. X*, sl. 1314, s. v. Iustinus; J. R. MARTINDALE, o. c., str. 648 a 650, s. v. Iustinus (4).

⁹ Jord. Get. 271; H. WOLFRAM, o. c., str. 428.

¹⁰ Cass. Chron. 1357; 1361 a 1363, Chron. min. II, str. 160n.; k řešení tohoto problému nepřispívá ani dílo Prokopiovo nebo *Excerpta Valesiana*.

¹¹ Šlo o adopci předáním zbraní podle germánského zvyku.

¹² Srov. Cass. Var. VIII 1,3-5.

¹³ Jord. Get. 289; Malchus frg. 17, FHG IV, str. 124.

Na koho se však Cassiodorův dopis vlastně obrací? Zahrnuje jen vztahy Theodericha Velikého a Eutharicha s císařem Iustinem, nebo i jejich vztahy s Iustinovými předchůdci na císařském trůně? Některé skutečnosti ukazují, že zde Cassiodorus nemíní pouze Iustina, ale spíše východořímské císaře obecně jako právní a diplomatickou druhou stranu vzájemných vztahů mezi ostrogótským státem a římskou říší.

Hlavním důkazem je pro to Cassiodorova věta: „*Vos avum nostrum* (sc. Theodericum Magnum) *in vestra civitate celsis curulibus extulistis, vos genitorem meum in Italia palmatae claritatem decorastis.*“¹⁴ V obou případech jde o udělení konsulátu, na nějž se vztahuje jak výraz „*celsae curules*“, tak „*claritas palmatae*“ (sc. vestis).¹⁵ Konsulátu se však za Iustina dostalo jen Eutharichovi, a to r. 519, kdy tento úřad zastával společně s císařem.¹⁶ Theoderich po r. 518, kdy Iustinus nastoupil na konstantinopolský trůn, konsulát nezastával, získal jej pouze r. 484 od svého adoptivního otce císaře Zénóna a jeho kolegou byl (za římský Západ) Decius Marius Venantius Basilius.¹⁷ Slova „*vos extulistis*“, „*vos decorastis*“, musíme tedy chápát ve smyslu: (po-vznesli jste, ozdobili jste) vy, konstantinopolští císařové.

Jen v souvislosti s Eutharichovým konsulátem z r. 519 se pro označení příbuzenského vztahu konsula k Athalarichovi objevuje také jednoznačné „*genitor*“. V případě adoptovaného Amala, jenž měl být s Iustom „*paene aquaebus*“, je příbuzenský poměr k Athalarichovi vyjádřen méně jednoznačným „*parens*“ a nemusí se tedy jednat o otce – může zde jít i o děda.

Jestliže je zřejmé, že zájmeno „*vos*“ v citované větě: „*Vos avum nostrum ... extulistis*“ lze chápát jedině ve smyslu „vy, východořímské císařové“, můžeme důvodně předpokládat, že se ani ostatní pasáže dopisu, tedy ani ty, které se týkají adopce, nemusejí vztahovat jen k osobě císaře Iustina, ale i k jeho císařským předchůdci. Cassiodorus chtěl asi především zdůraznit kontinuitu východořímské politiky ve vztazích k Ostrogótům za Zénóna, Anastasiu a Iustina.¹⁸

---

¹⁴ Cass. Var. VIII 1,3.

¹⁵ Srov. např. ibid. VI 1,1 a VI 1,6 („Formula consulatus“ z r. 511), kde najdeme výraz „*palmata vestis*“, větu: „*Pinge vastos umeros vario colore palmatae*“ i výzvu: „*sellam curulem ascende*“; podobně Var. VI 20,1 („Formula consularitatis“, sine anno), kde se vyskytuje výraz „*curules inclitas*“, nebo Var. I. 1,3n. z r. 511 (jde o jmenování konsula Theoderichem): „*curules infulas praestitimus candidato*“.

¹⁶ Srov. např. Cons. Ital. ad a. 519, Chron. min. I, str. 332; Cass. Chron. 1361; 1363n., Chron. min II, str. 160n.; Exc. Vales. XIV 80.

¹⁷ Např. Cons. Ital. ad a. 484, Chron. min. I, str. 313; srov. ibid. ad a. 518-526, Chron. min. I, str. 332; Cass. Chron. 1312, Chron. min. II, str. 159; Exc. Vales. XI 49; J. R. MARTINDALE, o. c., str. 108, s. v. Fl. Theodericus; ibid., str. 218, s. v. Decius Marius Venantius Basilius.

¹⁸ Srov. i Cass. Var. VIII 1,5: „*Legatos ... aestimavimus esse dirigendos, ut amicitiam nobis illis pactis, illis condicionibus concedatis, quas cum ... avo nostro*

Athalarich Cassiodorovým perem vyjadřuje naději, že také on se stane adoptivním synem východořímského císaře: „*Hoc (sc. filii) nomen adullescenti congruentius dabitis, qualia nostris senioribus praestitistis.*“ Tato věta mne vede ke stejnemu mínení, k jakému na základě citovaného Cassiodorova dopisu dospěla badatelka Je. Č. Skržinskaja – že se v něm totiž hovoří o dvojí adopci ostrogótského krále východořímským císařem, o adopci Theodericha i Eutharicha,¹⁹ ačkoliv Eutharichovu adopci nemáme potvrzenu žádným dalším pramenem, zatímco o adopci Theoderichově píše Jordanis.²⁰ V žádném případě není však už z textu dopisu samotného jasné, kdo z obou eventuálně adoptovaných Amalů s Iustinem vlastně byl „*paene aquaeus*“; přitom víme, že adoptivním otcem tohoto Amala nemusel být císař Iustinus, protože dopis nevzpomíná jen úřady a pocty získané ostrogótskými králi od něho.

Je tedy za prvé možné, že Cassiodorus měl na mysli jen adopci Theodericha a neuvědomil si, že tento germánský král byl sice zhruba stejněho stáří s právě vládnoucím Iustinem, nebyl však adoptován jím, ale císařem Zénónem, s kterým už zcela jistě stejnověký nebyl (byl mladší asi o 20 let).

Další, a podle mého soudu pravděpodobnější možností je, že Iustinus „kvůli svornosti“, jak píše Cassiodorus („*Desiderio quoque concordiae factus est per arma filius, qui annis vobis paene videbatur aquaeus*“), převzal jako právní nástupce svých předchůdců na konstantinopolském trůně všechny jejich politické i politicko-rodinné závazky vůči Ostrogótům a chápal tedy i Theodericha jako svého (zděděného) adoptivního syna „*per arma*“ (akt předání zbraní mohl být ovšem i zopakován) a že se případnou adopcí jeho designovaného nástupce Eutharicha pokusil vytvořit určitou tradici vzájemných vztahů mezi Konstantinopolem a vládci ostrogótského státu, tradici cel-

---

inclitos decessores vestros constat habuisse“; vztahy mezi Theoderichem a Iustinvými předchůdci zdaleka nebyly vždy ideální – viz např. Theoderichovu žádost o smíření s císařem Anastasiem z r. 508 (Cass. Var. I 1,1n. a srov. k tomu: Greg. Tur. HF II 38; H. WOLFRAM, o. c., str. 398); tradice je však přesto zřejmě uchovala jako velmi dobré a příkladné (srov. Procop. BG III 21, 20-24), kde se poukazuje právě na přátelské vztahy Theodericha a Anastasia).

¹⁹ JE. Č. SKRŽINSKÁ, *Jordan, O proischoždenii i dějanijach getov*, Moskva 1960, str. 347, pozn. 738; srov. též Cass. Var. VIII 1,3: „*ex filio vestro genitus*“ (sc. Athalaricus), i když tato formulace by mohla být chápána i ve smyslu: zrozený ze syna konstantinopolských císařů (ve 2. generaci, jako Theoderichův vnuk); o Eutharichově adopci Iustinem píší také: TH. MOMMSEN – cit. *Prooemium (ad Varias)*, str. XXXVIn.; F. DAHN, L. SCHMIDT a R. WENSKUS (srov. R. WENSKUS, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, Köln – Graz 1961, str. 28, pozn. 77); H. WOLFRAM (o. c., str. 405); J. R. MARTINDALE (o. c., str. 438, s. v. Fl. Eutharicus Cilliga).

²⁰ Jord. Get. 289.

---

kem přijatelnou i pro italskou senátorskou šlechtu, k níž patřil také Cassiodorus, neboť poměr adoptivního otce a adoptivního syna vyjadřoval formální podřízenost italských ostrogótských králů vůči císařům.

Na základě tohoto poměru, který je třeba chápát především jako politický, se Iustinus měl i k Theoderichovi Velikému chovat "otcovsky", třebaže s ním byl zhruba stejněho stáří. Tím více otcovsky se tedy měl pak chovat k dítěti Athalarichovi.

Snahu o vytvoření určitého stabilního politického a právního vztahu mezi ostrogótskými králi a východořímskými císaři můžeme tušit i z Cassiodorovy žádosti vyslovené za nezletilého Athalaricha: "*Introducamur et in vestram mentem, qui adepti sumus regiam hereditatem.*"²¹ Dědičnost ostrogótského italského království měla být chápána zároveň jako dědičnost určitého poměru ke konstantinopolským císařům. Kontinuitu tohoto poměru se Cassiodorus snažil zdůrazňovat, tato kontinuita měla být zárukou míru mezi oběma státy.

Na základě výše uvedeného nelze tedy z Cassiodova dopisu vyvzovat, že Eutharichovi bylo v r. 515 přes 60 let. Mohl to být mladý muž, jak o něm tvrdí Jordanis. Rozpor mezi Cassiodorem a Jordanem ohledně jeho věku vlastně neexistuje, je pouze zdánlivý a žádný důkaz o tom, že by si Theoderich byl vybral nevhodného nástupce, Cassiodorus nepřináší. Tento výsledek odpovídá myšlence, že nástupnický problém byl z hlediska dalšího bezpečného trvání ostrogótského státu skutečně závažný.

Ztráta následníka schváleného císařem vytvořila po Eutharichově předčasné smrti – též vzhledem k Theoderichově poměrně vysokému věku a nezletilosti jeho dalšího možného nástupce – vhodné předpoklady pro legální odstranění ostrogótské nadvlády v Itálii za císařovy pomoci, neboť císař už nyní nebyl vázán svým uznáním dalšího ostrogótského vládce a mohl by zasáhnout, jakmile Theoderich zemře. Z této situace se zřejmě zrodilo Theoderichovo podezření ohledně existence spiknutí římské šlechty, podezření, na něž doplatili svými životy filozof Boëthius a patricius Symmachus a jež zapříčinilo známý negativní zlom v celkovém Theoderichově postoji vůči Římanům.²²

---

²¹ Cass. Var. VIII 1,4.

²² Srov. např. Exc. Vales. XIV 83; 85nn.; XV 88-93; XVI 94n.; Boëthius, Consol. I 4,14-45; Procop. BG I 1,32nn.; osud prvního z obviněných, senátora Albina, není znám.

ZUSAMMENFASSUNG

Theoderich der Große und sein Nachfolger Eutharich

J. R. Martindale (*The Prosopography of the Later Roman Empire* vol. 2) schreibt über einen interessanten Unterschied zwischen den Zeugnissen zweier Autoren – zwischen Jordanis und Cassiodorus – hinsichtlich des Alters vom Theoderichs designierten Nachfolger Eutharich. Nach Jordanis war Eutharich in der Zeit seiner Ankunft in Italien (im Jahre 515) ein junger Mann, in dem Brief Cassiodors aus dem Jahre 526 ist er aber – nach der Meinung Mommsens und Martindales – als „*paene aquaeus*“ mit dem Kaiser Iustinus (geb. 450 oder 452) bezeichnet. Mittels einer detaillierten Analyse des Briefes von Cassiodorus (Var. VIII 1) können wir aber feststellen, daß dieser Unterschied nur scheinbar existiert; aller Wahrscheinlichkeit nach meint hier Cassiodorus mit dem Amaler, der „*paene aquaeus*“ mit dem gerade regierenden Kaiser war, den König Theoderich. Iustinus übernahm alle Verpflichtungen seiner Vorgänger gegenüber den Ostgoten und daher hielt er wohl Theoderich, den Waffensohn des Kaisers Zenon, auch für seinen Adoptivsohn, obzwar der König sein Altersgenosse war. Wahrscheinlich adoptierte Iustinus auch Eutharich und versuchte dadurch eine feste rechtspolitische Tradition in den Beziehungen zwischen den Ostgoten und dem Oströmischen Reich zu schaffen.